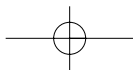
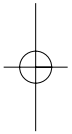
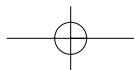
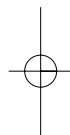
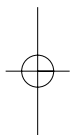

Vita az új orosz történeli koncepcióról

Sorozatszerkesztő:

KRAUSZ TAMÁS,
SZVÁK GYULA

Vita az új orosz történeti koncepcióról

SZERKESZTETTE: SZVÁK GYULA

RUSSICA PANNONICANA

*A kötet a Magyar–Orosz Történelem Vegyesbizottság
Magyar Tagozata 2013. augusztus 29-én és 2014. április 24-én
tartott vitáuléseinek anyagát tartalmazza*

© Szvák Gyula editor, 2014
© Russica Pannonicana, 2014

TARTALOM

<i>Szvák Gyula</i> Vita a történelemről (Oroszországban)	7
<i>Szili Sándor</i> Vélemény az orosz történelmet bemutató, az Oroszországi Föderáció alap- és középfokú tanintézeteinek szánt, új tankönyvi és metodikai koncepcióval kapcsolatban	15
<i>Filippov Szergej</i> Az orosz történelemtankönyvek új „Szabványáról”	38
<i>Gyóni Gábor</i> Vélemény a „Standard”-ról	47
<i>Gebei Sándor</i> A „Standard” problémái	52
<i>Makai János</i> Megjegyzések a történelmi-kulturális „Standard” tervezetéhez és végső változatához	55
<i>Sashalmi Endre</i> Néhány megjegyzés a „Standard”-ról	66
<i>Varga Beáta</i> Vélemény a „Standard”-ról	72

<i>Bebesi György</i> „Orosz standard”. Néhány gondolat az Oroszországi Történelmi Társaság oktatási standardjáról	75
<i>Kurunczi Jenő</i> Megjegyzések a „Standard”-hoz	82
<i>Krausz Tamás</i> Megjegyzések a „Standard” periodizációs megfontolásaihoz	84

SZVÁK GYULA

Vita a történelemről (Oroszországban)

Oroszországban már másfél éve nagy vita dúl az orosz történelemről, azok után, hogy Vlagyimir Putyin 2013 februárjában utasítást adott az egységes történelemtan-könyv létrehozására. Az (újra)megalakított Oroszországi Történelmi Társaság (elnöke az a Szergej Naris-kin, aki az Állami Duma elnöke is) égisze alatt létrehozott szakmai munkacsoport először egy listát készített az orosz történelem vitatott kérdéseiről (Az orosz történelem vitás kérdései, *oroszvilag.hu*, 2013. június 11.), majd kiadott egy munkaanyagot az oktatási „Standard”-ról is.

Ez utóbbi azért fontos, mert világos képet ad az orosz állam mint megrendelő szándékairól, egyszerűen a tudományos közösség megfelelési hajlandóságának fokáról, egy „egységes” történelemszemlélet lehetőségeiről. Ha jól sül el, akkor európai jelentőségre emelkedik, hiszen a rendszerváltás utáni korszakban végre megtalálja a maga legitimációs ideológiáját. De tanulságos azért is a magyar olvasó számára, mert a kelet-európai térségben (de mondhatnánk eurázsiait is) az utóbbi időben kétségtelen az érdeklődés egymás tel-

jesítménye iránt, és a hatalom szempontjából működni látszó recepteket szívesen kölcsönzik az államok egymástól.

Az elaborátum elvi bevezetőjében egy sor konkrét szemléleti útmutatást tartalmaz. Csupán felsorolásszerűen:

1. A patriotizmus, az állampolgáriság és a nemzetek közötti tolerancia.

2. A hibákat is feltáró hazafias eszmeiség, amelynek alapján ki kell alakítani „az oroszországi állampolgári identitást”.

3. Lényeges az állampolgári aktivitás, a civil társadalom történelmi bemutatása, de mindenfajta „extrémizmus” (terror, sovinizmus, messianizmus) nélkül.

4. A katonai sikerek a hazafias nevelés fontos részét képezik, de idetartozik az „oroszországi szocium” kialakulása és elterjedése is.

5. Oroszország a világtörténelmi folyamat része. „Nagy ország nagy múlttal rendelkező állampolgárai vagyunk.” „Alá kell húzni, hogy az Oroszországi Birodalom pozitív jelentőségű volt a benne élő népek számára.” Nem kell elhallgatni a múltbéli tragédiákat sem, ám a lényeg, hogy ezeket Oroszország mindig leküzdötte.

6. A kultúra anyagának bővítése, főként a mindennapok kultúrájának bemutatása segítségével.

7. „A különféle vallások, elsősorban a pravoszláv

történetének rendszerszerűen kell szerepelnie a tankönyvekben, és át kell itassa azok teljes tartalmát.”

8. A forradalmak, polgárháborúk nem összeesküvések eredményei, hanem objektív történelmi érdekelleték hívták azokat életre.

A „Standard” a továbbiakban hét nagy periódusra bontja az orosz történelmet, kismértékben eltérve az eddigi periodizációktól. Külön, „egyenértékű” periódus a Kijevi Rusz egészen a 15. század legvégéig, a 16–17., a 18., valamint az egész 19. század (beleértve még a 20. század elejét is). A legváratlanabb a 20. század három, szintén azonos „értékű” szakaszra bontása: 1917–45; 1945–85; 1985–2012. Szembeszökő tehát a „hosszú” 19. század viszonylagos szakaszolatlansága, valamint a közelmúlt történetének hangsúlyos interpretálási igénye (miközben a putyini periódusról gyakorlatilag egy szó sem olvasható a kifejtő részben).

A „Történeti-kulturális standard”-nak elnevezett munkaanyag első olvasata alapján is megfogalmazható volt néhány általános érvényű észrevétel.

Jól érzékelhetően itt nem egy defenzív, de sokkal inkább offenzív szemléletű tankönyvcsalád készül, amelyen végigvonul Oroszország nagysága, történelmi (világtörténelmi) teljesítménye.

Mindez a folytonosság történeteszemléleti keretein belül, ahol a szovjet rendszernek sem vitatják történelmi szerepét, sőt hangsúlyozzák „utolérő” fejlődésének, a „sztálini szocializmus” modernizációjának eredmé-

nyeit (miközben ebben a sillabuszban Lenin történelmi teljesítményéről nem esik szó), amelynek mintegy csúcspontja a nagy honvédő háború egyetemes emberi jelentőségű sikere.

Ebből a logikából természetesen következik, hogy a Szovjetunió 1960–70-es évekbeli története az addigi orosz történelem legkiemelkedőbb periódusa. Ehhez kétség kívül hozzájárul egyfajta mennyiségi szemlélet, amely az orosz/szovjet birodalom kiterjedése, nagysága felől hajlamos annak sikerességét is nézni.

Nagyon hangsúlyos az integrálási szándék. Az anyagban visszatérően ismétlődik a birodalom mindenkorai egységének gondolata, amelynek célja a mai korosztályok ezen alapuló identitástudatának kifejlesztése, erősítése, az „orszországi szocium” alapkategóriává emelése – amellet, hogy a másság iránti befogadásra nevelés is hangot kap.

A káoszt legyűrő és az egységet biztosító rendteremtés záloga mindenkor az erős központi hatalom – még a 16–17. századi autokratikus formájában is.

Nem titkoltan, miden paradoxialitása ellenére is, ebben a folyamatban a pravoszláv egyház történelmi tevékenységének cementező szerep adatik.

Az ún. „orosz sajátosságok”, a „sajátos orosz út” problémaköre ellentmondásosan, nem koherens módon interpretálódik a szövegben. A 16–17. század esetében „az önelvűség” objektív adottságként manifesztálódik, míg I. Pétertől kezdve az orosz/szovjet történelem egy sajátos, a Nyugatot beérni/leelőzni hivatott állandó elő-

rerohanások és visszatáncolások soraként íródik le, aminek nem világosan kifejtettek az egyetemes történeti törvényszerűségei és hazai történeti specifikumai, illetve ezek szimbiotikus viszonya.

Sajátos módon – a külön publikált „vítás kérdések” tükrében – a „Standard”-nak nem a diszkusszív jellege domborodik ki, ami részint érthető egy iskolai tananyag esetén, ám ellentmond a deklarált szándéknak – és a megélt történelem ellentmondásainak.

Az új orosz történelemtankönyvek számára írt „Történeti-kulturális standard” szövege rendkívül széles körű szakmai és társadalmi vita után „A hazai történelem új oktatási és metodikai komplexumának koncepciója” címmel került az orosz elnök asztalára 2013 végén. S bár a szöveget számos ponton javították, módosították (például teljesen megváltoztatták a szovjet korszak periodizációját), továbbra is megmaradt a tradicionális orosz történetiszemlélettől számos ponton eltérő, metodikai szempontból több újítást javasoló, míg metodológiai egy sikeres Oroszország képét kínáló szakmai sorvezetőnek.

Az Alekszandr Csubarjan akadémikus által vezetett munkacsoport (amelyben oroszánrészt vállalt a Jurij Petrov által igazgatott OTA Oroszország Történeti Intézete) anyaga, azonban ezt követően is a viták keresztüzében áll. Nyílt ülésen foglalkozott vele például az Oroszországi Duma Oktatási Bizottsága, és cikksorozatot, valamint vitát szentelt neki a hatalom közeli „Sztrategyija Rosszii” c. folyóirat. Ami különösen an-

nak fényében emelkedik jelentőségre, hogy a Vlagyimir Megyinszkij által vezetett Kulturális Minisztérium áprilisban megküldte az elnöki adminisztrációnak „Az állami kultúrpolitika alapjai” című hasonló igényű munkaanyagát. Ez a „Történeti standard”-tól homlok-egyenest ellenkező történelemfelfogáson nyugszik: szellemileg rokon a 19. századi ún. „uvarovi szentháromság” (pravoszlávia, autokrácia, népiség) eszméjével. [A lényege, hogy Oroszországot – egyebek között – Danyilevszkij nyomán a „bűnös” Nyugattól teljesen eltérő civilizációként tételezi, és meghirdeti a harcot a „másság” (pl. a multikulturalizmus) minden megnyilvánulása ellen.]

Az orosz történészszakma és közösség viszont meglepő pluralizmusával és vitakészségével tűnik ki. Láthatóan nehezen megy egy egységes történelemszemlélet elfogadtatása, így a hatalom is meglehetősen óvatosan kezeli a kérdést. Az új történelemtankönyvi koncepció ugyanis egy gyakorlatilag minden szakmabeli által elfogadott kompromisszumként, konszenzuális módon került az elnök asztalára, amely számos következetlensége és régi beidegződése ellenére egy alapvetően „nyugatos”, az európai értékeket zsinórmértékül használó, az orosz történelmet az európai történelemben elhelyező történelemfelfogáson nyugszik.

A vitákban körvonalazódni látszik, hogy nemhogy az egységes „állami” történelemszemlélet „gründolása”, de még az egységes történelemtankönyv-család létrehozása is a szakma ellenállásába ütközik. Komo-

lyan fel sem merül a történészcéhen belül, hogy az elfogadott „történeti sorvezető” a szükséges szakmai minimum rögzítésén kívül bármiben is korlátozza a tudomány véleménynyilvánítási szabadságát, vagy a tanár meghatározó szerepét az ismeretátadási folyamatban. Akadnak persze olyanok – jellemzően a feltörekvő generációból –, akik valamiféle – tételesen nem deklarált – hatalmi elvárásnak megfelelni akarván alaposan túllőnek a célon. Mint pl. egy Bagdaszarjan névre hallgató történész a moszkvai „szerviz” egyetemről, aki lényegében keresztes háborút hirdet az, úgymond, túlsúlyban lévő liberális felfogás ellen, táblázatokba foglalva a „helyes” és „helytelen” véleményeket, és végső megoldásként az „ellenálló” akadémiai és felsőoktatási struktúra új káderekkel és intézményekkel való felcserélését sürgeti.

Az oroszországi diszkusszió nem tanulság nélküli a magyar történettudomány számára sem. Önmagában véve már az is előnyösen különbözteti meg az orosz vitát, hogy egyáltalán sor került rá, a hatalom láthatólag konszenzusra törekszik, és ambicionálja, hogy a remélt ideológiai legitimáció szakmai alapokon konstruálódjék, ezen közben az akadémiai tudományosság képviselőit nem kiszorítani, hanem integrálni akarja ebben a folyamatban. Nálunk a történészek nem vitáznak, hallgatnak, kevés kivételtől eltekintve némaságukkal legitimálják az erőszakolt történelemátírási kísérleteket, a hatalmat kiszolgáló párhuzamos „tudományos” infrastruktúra kiépítését, a történelemnek az aktuálpolitika

szolgálatába állítását, a történet emlékezetpolitikává degradálását. Az egységes történelemkönyv problémája is más technikákkal látszik itthon megoldódni, végső soron állampiaci, gazdaságon kívüli eszközökkel, amely végeredményében illuzórikussá teszi a történelemnek a maga bonyolultságában, ellentmondásosságában, alternatíváiban: tehát pluralisztikusan történő megjelenítését és oktatását.

Furcsa ezt leírni: ma az orosz történészszakma bátrabb és elszántabb szakmai értékei megvédésében, mint a miénk, és az orosz hatalom a maga módján ezt akceptálja is azzal, hogy nem ragaszkodik az erőszakos megoldásokhoz. Persze, attól még a múlt meghódításáért vívott harc rendületlenül folyik.

A Magyar–Orosz Történész Vegyesbizottság Magyar Tagozata két ízben is, 2013. augusztus 29-én és 2014. április 24-én megvitatta a „Standard”-ot. A Magyar Tagozat elnöke, Szvák Gyula fenti ismertetésén kívül a további, később írásban megküldött vélemények hangzottak el.

SZILI SÁNDOR

Vélemény az orosz történelmet
bemutató, az Oroszországi Föderáció
alap- és középfokú tanintézetek
szánt, új tankönyvi és metodikai
koncepcióval kapcsolatban

BEVEZETŐ RÉSZ

Tájékoztató feljegyzés (Пояснительная записка)

A „Honi történelem [oktatását elősegíteni hivatott] új tankönyvi és metodikai komplexum koncepciója” címet viselő, de e terjedős elnevezés helyett általában csak „Történelmi Standard”-nak (Исторический стандарт) hívott, 2014 tavaszán Moszkvában a kijelölt munkacsoport által megjelentetett, 80 oldalas dokumentum bevezető szakasza egy „Tájékoztató feljegyzés”-sel kezdődik, amely a „Standard” megalkotásának szükségességét szemérmesen az „egyetemes történettudomány fejlődésével” indokolja, holott annak létrehozása a marxista–leninista szovjet történelemszemlélet helyébe lépő, sokszínű, ellentmondásos, időnként azonban a korábbi dogmatikus kliséket is átörökítő oroszországi történettanítási gyakorlat meghaladása ér-

dekében, politikai és ideológiai okokból vált aktuális feladattá. Bevallott célja, hogy a legkorszerűbb tudományos eredményekre alapozva elvi jelentőségű értékelését nyújtsa a kulcsfontosságú eseményeknek, megteremtve ezzel az oroszországi történelemtanítás államilag szankcionált, egységes koncepcionális keretét, amelyen belül maradván engedélyezett csupán értelmezni és oktatni a föderációt alkotó népek közös múltját megvilágító ismereteket. E kereten belüli szellemi mezőt a dokumentum „egységes kulturális-történelmi térnek” (единое культурно-историческое пространство) nevezzi. A koncepció megvalósítása nemcsak tankönyvek és módszertani segédkönyvek megírását, de azokhoz kapcsolódó, egységes szemléletű tudományos ismeretterjesztő internetes felület létrehozását is elvárja. A „Standard”-tól eltérő interpretációk lehetőségét a dokumentum csak a tudományos kutatás és a felsőoktatás számára hagyja meg. Az orosz történelem vitatott problémáit, amelyek esetében egymást kölcsönösen kizáró koncepciók vannak forgalomban, „nehéz kérdések” tárgyszó alatt, a dokumentum végén sorolja fel. Ezek oktatásának megoldásához „tematikus modulok” elkészítését javasolja, amit vagy úgy lehet érteni, hogy a modulok közül a tanár fogja kiválasztani és a tananyagba illeszteni az általa preferált változatot, vagy úgy, hogy bemutatja az alternatívákat, és a diákra bízva a választást. Az anyag a „Standard” feladatai között említi, hogy beleágyazza az orosz történelmet – mint a világtörténelem „elválaszthatatlan” részét – az egyetemes

folyamatokba és „szinkronizálja” velük. Ez utóbbi két követelmény annak igényével lép fel, hogy a tankönyvek mellőzzék az orosz sajtószerűséget eredendőnek tekintő autonóm „kulturális-történeti típusok” (Nyikolaj Danyilevszkij), az egymástól függetlenül fejlődő „kulturkörök” (Oswald Spengler) és a „passzionaritás” elvén alapuló etnogenezis (Lev Gumiljov) történetfilozófiai koncepcióit, melyek nagy népszerűségnek örvendenek a posztszovjet közgondolkodásban mint a marxizmus–leninizmus potenciális helyettesítésére alkalmas civilizációs elméletek. Az orosz és az egyetemes történelem „szinkronizálása” nem az egyidejű minőségi megfeleltetés igényének bejelentése, hanem azon elvárás megfogalmazása, hogy a leendő szerzők helyezték el az oroszországi jelenségeket a korabeli egyetemes történelem kontextusában, mutassanak rá az eltérésekre, a hasonlóságokra, vagy épp az azonosságokra. (A „szinkronizálás” fogalmát a szöveg a „*Többszintű elképzelés a történelemről*” c. fejezetben magyarázza meg!) Az egységes szemléletű történelemoktatás megteremtése legitim törekvés egy kormányzat részéről, mindazonáltal aligha valósítható meg szelektív, diszkriminatív és represszív kultúrpolitika nélkül egy *de facto* birodalomban, ahol ráadásul a hódító és meghódított népek a társadalmi modernizáció, valamint a nemzeti fejlődés különböző stádiumait járva élnek együtt. Elég csupán az orosz, illetve a tatár és a kaukázusi népcsoportok közötti véres háborúk máig ható következményeire utalni. A Putyin által tervezett Eurázsiai

Uniónak a külső környezet kihívásaival szemben szilárdan ellenálló belső kohézióval kell rendelkeznie. A tudatformálásban láthatóan nagy szerepet szánunk a történelem oktatásának. A jelenben sikeres népek nem, vagy csak kevésbé foglalkoznak a múltjukkal, míg a problémákkal küszködő nemzetek hajlamosak a mítoszteremtésre. Nagyon pozitív törekvésnek tartom a „nehéz kérdések” megválaszolását a fakultatívan választható modulok segítségével vagy az alternatívák együttes bemutatásával.

Alaptézisek (Основные положения)

A fent jelzett aktuálpolitikai indíttatásra vonatkozik a dokumentum „Alaptézisek” c. következő részének első tétele, amennyiben egyfajta „társadalmi szerződés” jelentőségével ruházza fel a „Standard”-ot, ami gondosan „mérlegelt nézőpontot ajánl a vitás kérdések” feloldására. A továbbiakban az anyag leszögezi: „E megközelítés előíranyozza az értékelés és az ítéletalkotás pluralizmusának megőrzését.” A „civil társadalom”, a „szolidaritás” és a „tolerancia” mint báziselvek jelennek meg. A dokumentum szerint a „Standard” kidolgozása az Oroszországi Föderáció alkotmányán nyugszik, amely egy demokratikus, köztársasági berendezkedésű jogállam, ahol „az ember és a szabadságjogai alkotják a legmagasabb rendű értéket”. Félő, hogy amilyen távolságra vannak az itt rögzített deklarációk a mai oroszországi valóságtól, oly messze kerülhetnek a ter-

vezett történelemtankönyvekben alkalmazandó megoldások a „Standard”-ban főlhalmozott kívánalmaktól.

Oroszország történelme a történelmi kurzusok rendszerében: oktatási és nevelési potenciál

(История России в системе курсов истории:

образовательный и воспитательный потенциал)

A történelemoktatás nevelési feladatai között a dokumentum felsorolja

- a fiatalok értékorientációjának kialakítását;
- a tanulók hazafias nevelését;
- az elemzőképesség fejlesztését;
- a megszerzett elméleti tudás gyakorlati alkalmazásának képességét;

Többszintű elképzelés a történelemről

(Многоуровневое представление истории)

Megfogalmazódik a kívánalom, hogy a tankönyv szövege egyesítse magában az állam, a népei, a régiói és a helyi közösségei történelmét. Az egyetemes és az orosz történelem „szinkronizálásának” követelményét kibontja: a „sajátságosság” és az „egyediség” bemutatása ötvöződjön a világtörténelmi folyamatok megjelenítésével, a tankönyv nyújtson bevezetést a komparatiztikai alapismeretekbe.

*A történelem többfaktorú jellege**(Многоаспектный характер истории)*

A készülő tankönyvekben ne a politikatörténet domináljon, hanem optimális arányban keveredjen a gazdaság, a társadalomtörténet, a közgondolkodás, a mindennapok történelme, az oktatás és a kultúra története, a vallás- és a művészettörténet releváns tényezőinek bemutatásával.

Az ember a történelemben (Человек в истории)

A politikatörténet rovására a „Standard” széles teret nyújt a hétköznapi élet ábrázolására. Fontos, hogy a szerzők ne csak a „kiemelkedő személyiségek”, de az egyszerű emberek gondolkodását, érzelmi motivációit is megismertessék a diákokkal a konkrét történelmi szituációkban.

*Történeti-kulturológiai megközelítés: a dialógus tere**(Историко-культурологический подход:
пространство диалога)*

A különböző népek kulturális kapcsolatainak és kölcsönhatásának bemutatása vertikálisan és horizontálisan, amely célja, hogy a tanulók megismerjék a soknemzetiségű hazájuk kulturális örökségét, és képesek legyenek tolerálni a sajátjuktól eltérő civilizációs és kulturális értékeket.

*Általános javaslatok az új orosz történelmi tankönyvek
és módszertani segédkönyvek elkészítéséhez
(Общие рекомендации к подготовке новых
учебно-методических комплексов по отечественной
истории)*

A hazafias nevelést célzó részek kidolgozásakor hangsúlyt kell fektetni a „felszabadító háborúban tanúsított tömeges heroizmus” ábrázolására (1812, 1941–45). A büszkeségre adó okot ne csak a katonai győzelmek jelentsék, hanem a nép munkája nyomán elért kimagasló eredmények is, pl. az eurázsiai térség művelés alá vétele. Nagyobb helyet kell szentelni a birodalom népeivel történt együttélés pozitívumainak, aláhúзва, hogy a területeik „Oroszországhoz csatolása és az orosz állam keretei közötti létezése pozitív jelentőségű volt hazánk népei számára: biztonság a külső ellenségektől, a belháborúk és belviszályok megszűnése, gazdasági fejlődés, az oktatás, a műveltség, az egészségvédelem elterjedése”. Ez utóbbi bővített mondat tipikusan a sztálinizmus korában született formula! Nem lett volna szabad a „Standard” szövegében hagyni, mert csak részben igaz, ilyen általános megfogalmazásban azonban semmiképpen sem, viszont provokálja azokat a népcsoportokat, amelyek a problémát másként látják (pl. lengyeleket, finneket, baltiakat, krími tatárokat, kazanyi tatárokat, adigéket-cserkeszeket, csecseneket, üzbegeket, zsidókat stb). A tézis így kontraproduktív válik, nem is beszélve arról, hogy megteremti a lehető-

ségét a nagyorosz nacionalista interpretációknak. Lehet azonban, hogy kompromisszumként került a szövegbe, cserébe a korábbi toleráns passzusok meghagyásáért.

*Az orosz történelemmel kapcsolatos tankönyvi
és metodikai komplexum: információs tér
és a megismerés modellje*

*(Учебно-методический комплекс по истории России:
информационное пространство и познавательная
модель)*

A tankönyv új funkciója, hogy arra készítse a tanulót, önállóan alkosson véleményt, elemezzen, illetve más források alapján is tájékozódjon, ismerje az interneten rendelkezésére álló tájékozódási lehetőségeket. A tankönyvkomplexum ehhez nyújtson „navigációs” segítséget. A komplexum részei (papíron és interneten is): tankönyv, szöveggyűjtemény forrásokkal, történeti atlasz, munkafüzet feladatokkal, olvasókönyv. A tankönyvben található leckék (paragrafusok) száma egyharmadával kevesebb legyen, mint a történelemórák száma, hogy lehetőség nyíljon a kísérő anyagok használatára a szöveggyűjteményből és az internetről. A tankönyvkomplexum elemei nem tartalmazhatnak kész válaszokat, hogy a diákokat önálló véleményalkotásra kényszerítsék.

*A honi történelem tanulmányozásának lépcsőfokai
az általános iskolában*

*(Ступени изучения отечественной истории
в общеобразовательной школе)*

Áttekinti az új képzési forma szerkezetét. 3–4. osztály: történelmi elbeszélések; 5–10. osztály: az orosz történelem áttekintése lineáris formában; 11. osztály: „Oroszország története a világtörténelem kontextusában” (rendszerszerű összehasonlító elemzés).

I.

A RÉGI RUSZTÓL AZ OROSZ ÁLLAMIG

(От древней Руси к Российскому государству)

A kezdetektől a 15. század végéig terjedő időszakot átfogó első fejezet a szovjet és a posztszovjet tankönyvek többségében megszokottól eltérően, abban a szelvényben mutatja be a Kijevi Rusz fejlődését, majd a tatár hódoltság korát, amely Igor Danyilevszkij erről a periódusról kiadott kézikönyvei és Vlagyimir Petruhin munkásságát jellemzi. Igyekszik rámutatni a sokszínűsége és az alternatívákra, elhagyja az osztályharcos szemléletet, nem „egységes” államként tekint a Kijevi Ruszra, árnyaltan tárgyalja a normannkérdést, amit összeköt a „rusz” szó átalakuló történeti értelmezésével, jelzi, hogy a korabeli társadalmi berendezkedésről viták folynak, megemlékezik a Ruszt alkotó többi (főként finnugor és török nyelvű) népcsoport szerepéről, a

Kijevi Rusz széthullása után keletkezett utódállamokat a saját érdekeik szerint politizáló önálló fejedelemségeknek tekinti, miközben rámutat, hogy fennmaradt közöttük a konfesszionális összetartozás tudata és a közös kulturális hagyomány, problémává emeli Alekszandr Nyevszkij viszonyát az Arany Hordához, csökkenti a német lovagrendek elleni küzdelem jelentőségét az orosz történelemben, a litván és a mongol hódítás kapcsán elsősorban azok politikai következményeit hangsúlyozza a keleti szlávok (a későbbi oroszok, ukránok, beloruszok) hatalmi intézményeinek és mentalitásának fejlődésében (korporatív jogok kontra despotizmus), megemlíti Tver és Moszkva küzdelmét az Északkelet-Rusz feletti hegemóniáért, számba veszi a legfontosabb egyháztörténeti eseményeket, különösen azokat, amelyeknek meghatározó befolyása volt a keresztények közötti kiválasztottsággal kapcsolatos állami ideológia, a nagyfejedelmi hatalom szakralizálása és a leendő autokrácia kialakulásában.

II.
OROSZORSZÁG A 16–17. SZÁZADBAN:
A NAGYFEJEDELEMSÉGTŐL A CÁRSÁGIG
(*Россия в XVI – XVII веках: от великого княжества к царству*)

A második fejezet hagyományosan a 16–17. századot fogja át, amely önálló és lezárt fejlődési paradigma az

orosz történelemben. E korszak legfőbb fejlődési vektorának a „Standard” az „egységes [soknemzetiségű] orosz állam” (единое российское государство) létrejöttét tekinti, amely kifejezés szerintem nem helytálló, és önmagában egy historiográfiai toposz. Arra utal, hogy az etnikai orosz területeket egyetlen koronás fő hatalma alatt egyesítették (erőszakkal). A „русский” helyett a „российский” fogalommal operálva azt is jelzi, hogy a korszak végére kialakult a Csendes-óceánig terjedő, soknemzetiségű, eurázsiai birodalom. На csak ezt a szemantikát vennénk alapul, akkor a „единый” (egységes) helyett az „объединённый” (egyesített) és a „расширенный” (kiszélesített, kibővített) kifejezéseket kellene használnunk, mivel a „единый” szó szemantikai mezeje implikálja a „közigazgatásilag egységes állam” kiegészítő jelentésárnyalatot is, amiről azonban a „Standard” további szövege szerint sem beszélhetünk. A „единый” szó használata tehát részben a historiográfiai hagyománynak tett engedménnyel magyarázható, részben és főként azzal, hogy a megrendelő államhatalom nem társadalomtörténeti, hanem államközpontú történelemtan-könyvet akart. Ez korábban is így volt, és most is így van, mivel az Oroszországi Föderációban együtt élő népek közös történelmének bemutatása a kitűzött cél. Ennek megfelelően az elsődleges rendezőelv a külvilágtól elválasztó országhatáron belülrre kerülő területek bővülése és az állam joghatóságának gyakorlása. Új a tankönyvszerzők értékelésében, hogy IV. Iván uralko-

dását „despotikus jellegűnek” minősítik, a „zavaros időszakot” pedig az 1991 után kialakult szokásoknak megfelelően az orosz történelem első polgárháborújaként írják le – helyesen. Ez utóbbit ábrázolva az egészséges mértékig visszafogják a külső intervenció szerepének megítélését. Szakítanak a jobbágyság kialakulásával kapcsolatos sztálinista dogmával, és leszögezik, hogy Oroszországban a 16. század végétől – kezdetben csak *ad hoc*, egyedi rendeletek hatására – formálódott a jobbágyság intézménye, és mindössze az 1649-es törvénykönyvben kodifikálódott mint rendszer. Hiányolom az „orosz kiválasztottság” és „egyediség” egész korszakot átható vallási, kulturális és politikai síkon jelentkező öndefiníciójának megjelenítését, valamint annak kiemelését, hogy az egész paradigma a 17. század második felében minden tekintetben túlélte önmagát, és teljességgel kimerítette a benne rejlő fejlődési lehetőségeket. (A tankönyv pusztán 17. század végi „katonai-műszaki elmaradásról” beszél a fejlett európai államokhoz képest, mint ami kikényszerítette a péteri reformokat.)

Két elvi állásponttal kategorikusan nem értek egyet. Az első az ázsiai hódítások jellegének, a második a Baltikum birtoklása jelentőségének értékelése.

Általános és középiskolákban teljes mértékben elfogadható, ha a szibériai orosz előrenyomulást – főként, de nem kizárólagosan, miként azt a „Standard” teszi – „földrajzi felfedezések”-ként írjuk le. Az is elfogadható, hogy ennek során nem az alávetés véres esemé-

nyeire és a bennszülöttek pacifikálására helyeződik a hangsúly, annál is inkább, mert az őslakosok többségükben maguktól hódoltak meg a jóval erősebb jövevényeknek. (Igaz, nem gondolták örökké tartónak a fehérek hatalmát!) Az interetnikai béke megőrzésének nem kedvezne, ha a maga természetes valóságában mutatnák be a 17. századi szibériai viszonyokat. Mindazonáltal jelezni illene, hogy az észak-ázsiai hódítás valós és kinyilvánított célja a 18. század első negyedéig az adófizetők lélekszámának folyamatos gyarapítása volt a prémadóval sújtott őslakosság köréből, és hogy az emígyen szerzett szörme (főként coboly) Oroszország első számú exportcikkévé vált a 17. században. Az Amur-vidéken az orosz alattvalók közül először portyázó Vaszilij Pojarkov és Jerofej Habarov – akiket a „Standard” név szerint is említ – szabályosan kiirtották az ott talált bennszülött csoportokat, ami felett a tankönyvek általában könnyedén átsiklanak, mert az amuri orosz jelenlét kezdetének rögzítése szükséges a Kínával fennálló történelemértelmezési polémiához. Tanulságos lesz látni, hogy az elkészülő tankönyvek miként oldják majd meg ezt a problémát!

A Baltikum esetében a „Standard” korrektül leszögezi, hogy a polgárháborús években elvesztett balti-tengeri (szűk) kijáratot Oroszország nem tudta visszaszerezni a 17. század végéig. Majd így folytatja: „elvágva maradt az óceánokon [átívelő] kereskedelmi útvonalaktól, ami nem tette lehetővé az ország számára, hogy a fejlődése azonos mederben haladjon a korszak

tengeri nagyhatalmaival”. Jegyezzük meg egyfelől, hogy Oroszország a 16. század folyamán sem tudott nagyobb volumenben bekapcsolódni a balti-tengeri kereskedelemben, pedig rendelkezett balti-tengeri kikötővel, mivel a tőkehiány, a hajóépítési eljárások, a cároktól kapott angol és a holland monopólium, valamint a navigálási szokások (csak a tengerpart mentén) ezt nem tették lehetővé az orosz kupecok számára. Másfelől milyen „óceáni” kereskedelmi útvonalakhoz csatlakozhatott volna Oroszország? Csak a csendes-óceánihoz, ha képes lett volna infrastrukturálisan biztosítani ennek feltételeit a Távols-Keleten. De nem tudta! Még a mai orosz állam sem képes érdemi részvételre a csendes-óceáni térség (Asian-Pacific) nemzetközi kereskedelmi együttműködésében, és az Európai Uniótól történő elfordulása nyomán csak a közelmúltban kezdett bele kiemelt jelentőségű fejlesztésekbe a Távols-Keleten, hogy megteremtse az előfeltételeit egy leendő mélyebb kooperációnak.

Az első fejezethez képest a második fejezet szemléletmódja kiegyensúlyozatlanabb, amennyiben egyszerűen tartalmaz progresszív és retrográd elemeket. Ez annak tudható be, hogy a 16–17. század a mai orosz állam történelmi kialakulásának első korszaka, így bizonyos folyamatok értékelése napjainkig ható politikai jelentőséggel bír.

III.
OROSZORSZÁG A 17. VÉGÉN ÉS A 18.
SZÁZADBAN: A CÁRSÁGTÓL A BIRODALOMIG
(*Россия в конце XVII–XVIII веках: от царства
к империи*)

A harmadik fejezet a 18. század fejlődését mutatja be. I. Péter átalakításait az egyik „döntő fontosságú momentumnak” minősíti az orosz állam történetében, a jelentőségüket pozitívan értékeli. (Az eltérő interpretációk számára meghagyja a tematikus modul elkészítésének lehetőségét.) Az egész korszak középpontjába a folyamatos reformokon keresztül megvalósított „modernizációt”, az abszolút monarchia kiépülését és a „nagyhatalmi státusz” megszerzését helyezi. Ez utóbbi kapcsán „történelmi feladatnak” minősíti a Kijevi Rusz területeinek visszafoglalását (a lengyel–litván állam felosztását), valamint a fekete-tengeri kijárat megszerzését Törökországtól és a Krími Kánságtól. Kiemeli a nemesség jogainak bővítését és vele párhuzamosan a jobbagság kiszolgáltatottságának növekedését. Nagy teret szentel a kulturális, tudományos, művészeti és az ipari fejlődés bemutatásának, beszél a nemzetiségpolitikáról. A korábbi tankönyvektől eltérően az I. Péter uralkodását követő periódust nem stagnálásnak vagy hanyatlásnak láttatja, hanem szüntelen fejlődésnek, ennek megfelelően a hangsúlyt nem a „nemesség aranykora” szociális igazságtalanságainak ábrázolására fekteti, hanem a gazdasági, politikai és a szellemi javak

gyarapítása terén elért eredményekre, a felvilágosodás és a szekularizálódás térhódítására. Gyökeresen szakít azzal a gyakorlattal, hogy idegen kegyencek játékszereként mutassa be a cári (császári) udvart, amivel szemben az elnyomott orosz nép – szövetségben a birodalom többi etnikumával – értékteremtő küzdelmet folytat.

IV. AZ OROSZ BIRODALOM A 19. SZÁZADBAN ÉS A 20. SZÁZAD ELEJÉN

(Российская империя в XIX – начале XX вв.)

A fejezet elé fűzött általános áttekintés megállapítja, hogy 1812 után Oroszország a nemzetközi szintén egyik vezető szereplője lett (ennek értékeléséhez nem nyújt segítséget), az egész korszakra nézve azonban az oroszországi társadalmi folyamatok elemzését állítja középpontba, amelyben korszerű, kiegyensúlyozott megközelítést javasol. Az autokrácia politikai rendszere és egyes premodern társadalmi intézmények konzerválódása mellett a birodalom iparosodott, modernizálódott, megjelentek a jogállami keretek és kifejlődött a civil társadalom. A legfontosabb belső korszakhatárrá az 1861-es jobbágyfelszabadítást nyilvánítja. Az értékelést orientáló bevezető nem emlékezik meg a kaukázusi háború és Közép-Ázsia elfoglalásáról sem, amelyek Szibéria inkorporálásával ellentétben, klasszikus gyarmatosító hódítások voltak, ahol a cári hadsereg ke-

gyetlenül viselkedett, s ha szükséges volt, egész falvakat semmisített meg (pl. csecseneket) és népcsoportokat telepített ki a szülőföldjéről (pl. az adigéket, akik történelmi hazájában rendezték meg a 2014-es téli olimpiát Szocsiban és környékén). Mivel a Kaukázus és Közép-Ázsia bekebelezése szerepel a kifejtendő témakörök között, a leendő tankönyvszerzők szabad kezet kaptak ezek interpretálásában. Ugyanez vonatkozik Oroszország nemzetközi szerepvállalására Finnországnak és Besszarábiának a birodalomhoz csatolásában, az európai forradalmak és a lengyel felkelések elfojtásában, befolyási övezet és területek szerzésére Kína rovására, Szahalin megkaparintására, a brit–orosz meg egyezésre Afganisztán ütköző állami státuszáról és a Pamír hegység felosztásáról, a titkos orosz–japán megállapodásra Mongólia cári protektorátusáról. Úgy tűnik, hogy a nagyhatalmi státusz önmagában értékhor- dozó kategória a „Standard” e fejezetének szerzői szá- mára, s a vele együtt járó negatívumokra nem kívánnak hangsúlyt fektetni. Oroszország nem lehet „a népek börtöne”, sem „Európa csendőre”! Nincs szükség ön- ostorozásra, ha ugyanezt a geopolitikai riválisok (USA, Kína, Nagy-Britannia, Franciaország) sem teszik meg. Pedagógiai szempontból nem használ az interetnikai kohézió és a nemzeti önbecsülés kialakításának.

V.
OROSZORSZÁG A „NAGY
MEGRÁZKÓDTATÁSOK” ÉVEIBEN. 1914–1921
(*Россия в годы великих потрясений. 1914–1921 гг.*)

Egyetlen megjegyzésem, hogy a felvezetés olyan, mint a brezsnyevi években kitalált „világforradalmi folyamat” variánsa, ami arra hivatott, hogy az októberi forradalmat és a nyomában bekövetkező szovjet berendezkedést egy általános világjelenség alkotóelemeként és ne egyedi jelenségként mutassa be. (Pl. „Az I. világháború egyik következménye, amely többek közt Szovjet-Oroszországban is megnyilvánult az 1920–30-as években, a gazdaság militarizálása, az állami szabályozás erősödése, diktatórikus rezsimek hatalomra kerülése lett.” „Mindenfelé (!), nem csak Oroszországban, a lakosság elnyomorodásának, a régi hatalmi intézmények és értékek válságának kíséretében... megfigyelhető volt a társadalmi hangulat éles radikalizálódása. Népszerűvé váltak a világ kommunista alapon történő átalakításának eszméi.”) Úgy tűnik, mint ha a szerzők mentegetőzésként helyeznék bele a bolsevik hatalomátvételt egy nem létező egyetemes trendbe. A világforradalom azonban a Komintern 1920-as évek végén tett megállapítása szerint is elmaradt.

VI.

A SZOVJETUNIÓ AZ 1920–1930-AS ÉVEKBEN
(*Советский Союз в 1920–1930-е гг.*)

Két megjegyzésem van. Az első, hogy az 1930-as évek erőltetett iparosításával összefüggésben arra hivatkozni, hogy a vele kapcsolatos hadiipari fejlesztések megalapozták az 1945-ös győzelmet, szándékos túlzás, amely legitimálni igyekszik a sztálini politikát. A második, hogy a felvezetés értékítélet nélkül hagyja a Molotov–Ribbentrop-paktum megkötését, az ezt követő szovjet annexiókat és a „katyni tragédiát”. Az utóbbi említése viszont önmagában is óriási pozitívum.

VII.

A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚ. 1941–1945
(*Великая Отечественная война. 1941–1945 гг.*)

Nincs észrevételem. Az viszont látható, hogy a Szovjetunió szuperhatalmi és az Oroszországi Föderáció regionális nagyhatalmi státuszát eredményező II. világháborús győzelem különösen nagy becsben áll a szerzők szemében.

VIII.
A SZOVJET RENDSZER CSÚCSPONTJA
ÉS VÁLSÁGA. 1945–1991
(*Апогей и кризис советской системы*)

Értékítélet nélkül összefoglalja a legfontosabb tényeket, tendenciákat, jelenségeket.

AZ OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ 1991–2012
KÖZÖTT
(*Российская Федерация в 1991–2012 гг.*)

Mivel a jelicini és a putyini korszak teljes egésze a „nehéz kérdések” között szerepel, azaz elvben alternatív interpretációkra nyújt lehetőséget, most csak annyit szögezhetünk le, hogy a „Standard” kronológiai lezárása 2012-ben beemeli Vlagyimir Putyint a történelmi nagyságok oroszországi panteonjába.

Összegzés

Az új történelemtankönyvek koncepcionális és módszertani „Standard”-ja magában foglalja az oroszországi történettudomány 1991 óta elért eredményeit, a deklarált módszertani követelményeivel pedig egy nagyon korszerű szemléletmódot óhajt kialakítani: a kreatív

munka és az önálló véleményalkotás készségét, a források és a historiográfia terén szükséges jártasságot, a vonatkozó internetes felületek kezelését, az eseménytörténetet körülölelő kulturális, antropológiai, mikrotörténelmi és konfesszionális kontextus ismeretét, más kultúrák és népek iránti toleranciával átitatott hazaszeretetet, a demokrácia és a civil társadalom erősítése iránti elkötelezettséget. A szövegben időnként felbukkanó ellentmondások valószínűleg annak az igyekezetnek a következményei, hogy a „Standard” készítői kompromisszumos megoldásokat találjanak a metodikai és világnézeti vitákban. Az orosz történelem problémás kérdéseinek oktatására viszont példaértékű megoldást javasol: alternatívákat felvázoló „modulok” elkészítését. Csak kívánni lehet, hogy sikerüljön a valóságba átültetni e nemes kezdeményezéseket!

Az önálló fejezetekbe emelt történeti korszakok kronológiai aprózódása különösen a 20. századtól kezdve együtt jár a nekik szentelt oldalszám jelentős gyarapodásával. (Etnogenezis, a keleti szláv és orosz államalakulatok fejlődése a 15. század végéig: 6 oldal; Oroszország a 16–17. században: 7 oldal; Oroszország a 18. században: 8 oldal; Oroszország a 19. században és a 20. század elején: 11 oldal; az I. világháború, az októberi forradalom és a polgárháború: 5 oldal; a Szovjetunió az 1920–30-as években: 6 oldal; II. világháború: 6 oldal; a Szovjetunió 1945–91 között: 11 oldal; az Oroszországi Föderáció 1991–2012 között: 6 oldal). Ez

azt is jelenti (a modern kori ismeretek praktikussága mellett), hogy a bevezetőben megcélzott „egységes kulturális-történelmi tér kialakítása” során a „Standard” a legapróbb részletekig lefed minden olyan komponenst, amelynek koncepcióalkotó jelentősége lehet a mai generációk történettudatának genezisében. A „Standard” utolsó oldalán felsorolt „nehéz kérdések” (összesen 20) közül 11 a 20. századi, 1 pedig a 21. századi történelemre vonatkozik. Gyakorlatilag felölelik a szovjet és a posztszovjet periódus valamennyi értéktételre váró problémáját. Jó okkal lehet feltételezni, hogy a bevezetőben meghirdetett alapelv (alternatív álláspontok megjelenítési lehetősége, a diákok önálló véleményalkotásának ösztönzése az oktatási folyamatban) csak a Putyin-rezsim számára ideológiailag indifferens 9–18. századi korszakok esetében valósul meg. (Érdekes módon a listán nem szerepel „nehéz kérdés” a 19. századdal kapcsolatban!) Ellenkező esetben mi szükség volna egy „Standard” összeállítására? Akkor a kazanyi gyermekek továbbra is a tatár kultúra elfojtásáról és véres orosz hódításról tanulhatnának a jövőben is, mint ma.

Talány, hogy a „Standard” alapján megírt tankönyvek mennyire lesznek képesek megfelelni a maximalista útmutatásoknak, illetve az állami megrendelő nem mindenben a „Standard” téziseivel harmonizáló ideológiai igényeinek. Nyilván sok függ majd a pályázatokat minősítő bizottság összetételétől és önállóságától. A ha-

talom részéről kifejtett nyomás esetén pl. a „Standard”-ra hivatkozás alkalmas lehet arra, hogy egyfajta „társadalmi szerződés” látszatát keltve az alapelveitől eltérő értékítéletet hordozó tankönyveket is legitimáljon, amelyek használatát aztán a kulturális kormányzat ráerőszakolhatja az oktatási rendszerre.

FILIPPOV SZERGEJ

Az orosz történelemtankönyvek új „Szabványáról”

ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK

Az új történelemtankönyv(ek) megírásának alapul szolgáló koncepcionális anyag összeállítása nem tűnik káros és elvetendő vállalkozásnak, sőt hasznos is lehet, amennyiben pl. valamilyen, akár minimális rendet teremt abban a káoszban, amely jelenleg az orosz történelmi tudatot és történelemoktatást jellemzi. Az „Oroszországi Föderáció egységes kulturális-történelmi terének a létrehozása”, mint cél, beemeli az iskolai anyagba az új tudományos megközelítéseket és eredményeket, kizárja az oktatásból a mindenféle áltudományos „elméleteket”. Ugyanakkor nem értékelném túl a „Szabvány” jelentőségét, mert 1. egyáltalán nem biztos, hogy a kezdeményezés eljut a gyakorlati megvalósításig, és – találkozni ilyen véleményekkel is – nem fejezi be pályafutását a különböző hivatalok, minisztériumok asztalfiókjaiban; 2. az orosz iskolában (is) a tanításban a meghatározó szerep nem a tankönyv(ek)é, hanem a tanáré; 3. egyelőre csak a majdani tankönyv(ek) „váza” áll rendelkezésünkre, a végső szöveg, annak ter-

minológiája, retorikai megmunkálása ismerete nélkül nehéz érdemi véleményt mondani az új anyagról, a végső változat akár jelentősen is eltérhet a jelenlegi javaslatától; 4. a „Szabvány” „magyarázó bevezetője” szerint a majdani tankönyv(ek)et metodikai segédanyagok, tanári segédanyag, digitális mellékletek kísérik majd, amelyekről még nem tudunk semmit; 5. a vitára bocsátott anyagban a bevezetőben ígértékhez képest viszonylag kevés újdonság található, ezért nehezen megítélhető, hogy az új tananyagok mennyire újítják meg a történelem oktatását. Tehát igaz, hogy a bemutatott anyagból egyértelmű következtetést lehet levonni a „politikai megrendelő” szándékaira vonatkozóan (aki esetleg még nem volt tisztában azokkal), de a szakmai (tudományos és oktatási) hozadéka kétséges.

MEGJEGYZÉSEK AZ ALAPELVEKHEZ

Ami a vitára bocsátott anyagot illeti, a Kultúrtörténeti szabvány koncepcionális alapjai c. rész sok üdvözlendő alapelvet tartalmaz.

Legalapvetőbb követelmény Oroszország történetének az egyetemes történelem részeként való bemutatása, ezt helyesen hangsúlyozza a „magyarázó feljegyzés”, ugyanakkor nem világos, mi a konkrét tartalma annak a mondatnak, hogy „be kell mutatni, hogy a történelmi folyamat lényegét az oroszországi lakosok sok nemzedékének együttes erőfeszítései alkotják”.

Elvi jelentőségű és feltétlenül szükséges a regionális megközelítés érvényesítése, ugyanakkor ez nem korlátozható – ahogy a „Szabvány” szerzői teszik – annak hangsúlyozására, hogy Oroszország soknemzetiségű és sokfélekezetű ország. Könnyű megérteni, miért emeli ki az anyag a nemzetiségi és a vallási szempontokat, azonban szakmai szempontból fontos lenne rámutatni arra, hogy az oroszországi régiók igazi lényege a nemzetiségi, vallási, gazdasági, klimatikus, demográfiai, mentális tényezők bonyolult konstellációjában rejlik, tehát a „régio” sokkal összetettebb fogalom, mint ahogy az anyagban szerepel.

Feltétlenül fontos az oroszországi kulturális élet részletesebb bemutatása. Egyet kell érteni azzal a törekvéssel, mely szerint a tananyagba be kell emelni a társadalmi struktúrák és intézmények elemzését, a szociokulturális problémáknak és a mindennapok történetének tanulmányozását, bár nagy kérdés, mennyire lehet megvalósítani ezt a szándékot egy középiskolai tankönyvben, amelynek feltétlenül tartalmaznia kell a politikátörténet alapvető eseményeit, folyamatait, tehát a politikátörténeti rész nem csökkenthető radikálisan.

Fontos előrelépésnek tartom annak hangsúlyozását, hogy a történelem többtényezős folyamat, amelyben „a fejlődés különböző szakaszain meghatározóvá válhatnak vagy gazdasági, vagy bel- és külpolitikai tényezők”. Ez az alapelv felválthatná a szovjet tankönyvekre jellemző leegyszerűsített, sablonos „magyarázatokat”. Feltétlenül helyes megérteni a tanulókkal, hogy „a for-

radalmak és a polgárháborúk nem külső vagy belső összeesküvések, hanem az objektív belső ellentmondások eredményei”. Ez talán valamelyest csökkenti a jövőben az utóbbi pár évtizedben divatossá vált „összeesküvés-elméletek” népszerűségét.

Végezetül nagyon jó lenne, ha az új tankönyv a megvitatandó anyag szándékának megfelelően tényleg egyfajta „navigátor” szerepét töltené be, amely alapul szolgálna a fiataloknak arra, hogy önállóan tájékozódhassanak a rájuk zúduló információk tengerében.

Ugyanakkor a koncepcionális bevezetőben vitatható vagy egyenesen hibásnak tűnő tételekkel is találkozunk. Egyetérthetünk azzal, hogy a történelem hozzájárulhat az állampolgári identitás és a politikai és társadalmi aktivitás („grazsdansztvennoszty”) kialakításához, sokkal bonyolultabb a helyzet, amikor a hazafiság neveléséről van szó, pedig ez az egyik legfontosabb célként szerepel az anyagban. Véleményem szerint a történelemtanításnak egyáltalán nem célja a hazafias nevelés, bár elfogadom, hogy felhozhatók érvek az ellenkező vélemény mellett is. Egyértelmű ellenérzéseket vált ki azonban a „hazafias nevelés” témaköréhez kapcsolódó fogalmi készlet. Mit jelent pontosan pl. az a kifejezés, hogy „a történelem kifejtésének hazafias alapja” (патриотическая основа исторического изложения)? Csak nem a „szebben” elmondott történelmet? A gyanú indokoltnak tűnik, hiszen emellett szó van a hazafias büszkeség és a „történelmi tudat pozitív pátozának” kialakításáról is. Egyáltalán: mit kell érteni

az alatt, hogy „a történelmi tudat pozitív pátosza”? Az egészséges történelmi tudatnak nem kellene mentesnek lennie bármilyen pátosztól?

Úgy látom, idetartozik az a megállapítás is, hogy a majdani tankönyv fő kiindulópontja (опорный пункт) az a tézis lesz, miszerint „Oroszország a világ legnagyobb országa”, ezért „mi nagy múlttal rendelkező nagy ország állampolgárai vagyunk” (граждане великой страны с великим прошлым). Ez a tétel egyszerűen érthetetlen és mérhetetlenül elavult. Már Csaadajev is bírálta azzal, hogy egy egyszerű „földrajzi tény” aligha lehet büszkeség alapja és keveset mond a nemzeti történelem lényegéről. Valóban, egy svájci polgárnak vajon hamut kell szórni a fejére az ország méretei miatt? Ráadásul az anyag szerzői – ki tudja, miért – biztosak abban, hogy a fenti tézis alapján sikerül „logikusan és ellentmondásoktól mentesen bemutatni a nemzetiségek közötti kapcsolatok kérdéseit”. Egyáltalán nem lennék biztos benne, annál is inkább, mert kicsit később az anyagban a következő kategorikus megállapítás olvasható: „Hangsúlyozni kell, hogy az Orosz Birodalomhoz való tartozás pozitív jelentőségű volt népei számára.” Ezt így tanultam én is a szovjet iskolában, tehát ez egyáltalán nem új „gondolat”, és nem is biztos, hogy erősíti az új tankönyv „ellentmondás-mentességét” és elfogulatlanságát.

Az új tankönyv(ek) ifjú olvasói büszkének kell legyennek hazájuk „szerepére a világtörténelemben”. Őszintén kíváncsi vagyok, hogy ez a szándék hogyan tük-

röződik majd a tankönyv(ek) szövegében. Ez talán később kiderül. Viszont már most látszik az, hogy az új tankönyvben kiemelten szerepelnek majd „a történelmi tudat pozitív pátoszát” kialakító „katonai győzelmek”, amihez az anyag szerzői hozzáteszik azt is, hogy „kívánatos hangsúlyozni a felszabadító háborúkban, mindezekelőtt az 1812-es és 1941–45-ös honvédő háborúkban tanúsított tömeges hősiességet”. Már az is érdekes, hogy kimaradt az 1612-es háború, pedig Minyin és Porszarszkij szobra még mindig szimbolizálja a Vörös téren „Oroszország háláját”. De még figyelemre méltóbb a régi, katonai győzelmeket kiemelő reflex továbbélése. Úgy gondolom, az orosz ifjúságnak meg kellene már tanítani, hogy tisztelni és gondozni kell azoknak az elődeiknek emlékét is, akik hősiessen harcoltak „vesztes háborúkban”, pl. a krími háborúban, az orosz–japán háborúban vagy az I. világháborúban, amelyet egyébként valamikor a forradalom előtt szintén honvédő háborúnak hívtak.

A szöveg nemegyszer foglalkozik – helyesen – a nemzeti és vallási toleranciával, hibának tartom azonban, hogy nem beszél a kisebbségek iránti toleranciáról általában, pl. politikai vagy szexuális kisebbségek iránti türelemről, ami Oroszországban különösen aktuális lenne. Itt említem meg, hogy a szöveg beszél az állampolgári aktivitás „normális” és „extrém” formáiról, homályban hagyva azt az alapvető kérdést, hogy hol van a határ és ki hivatott ezt a határt kijelölni.

Feltétlenül fontos a vallások történetének „rendsze-

res” tanítása, de két kérdés itt is feltehető. Vallástörténetről vagy egyháztörténetről van szó? A pravoszlávia története hogyan hatja át a szövegben az orosz 18–20. századról szóló részek tartalmát, amikor ebben a korszakban radikálisan háttérbe szorult?

MEGJEGYZÉSEK A TARTALMI RÉSZHEZ

Ahogy már említettem, összességében az a benyomásom, hogy a tankönyv „váza” nem tartalmaz túl sok újdonságot, a történeti „séma” ismerős (bizonyos korszakolási változásokat leszámítva), ezért még egyszer kell hangsúlyozni, hogy az érdemi értékeléshez fontos lenne ismerni a tankönyv teljes szövegét (pl. kíváncsi lennék az „Orosz történelem szakaszolásának problémái” c. részre vagy a rendszeresen szereplő „Minden napi élet” részek stb., stb. tartalmára). A régi, többnyire a szovjet korszakban keletkezett tankönyvek a történelmet alapvetően parasztfelkelések és forradalmak történeteként mesélték el, jó lenne tudni, milyen kontextusba és milyen retorikai megformálással kerülnek ezek az események az új tankönyvbe.

Természetesen a „Szabvány” értékelőjétől függ, hogy milyen témákat, eseményeket, fogalmakat vagy személyeket szeretne vagy nem szeretne látni benne. Megelégszem fontosabbnak tűnő észrevételekkel, különösebb rendszer nélkül.

1. Vajon miben áll IV. Iván és reformjai „ellentmondásossága”?

2. Az anyag nem említi meg tételesen Nyikon reformjait, az egyházszakadás pedig a „társadalmi mozgalmak” címszó alá kerül városi felkelésekkel és a Razin-felkeléssel együtt. Érdekes lenne tudni, hogy fog ez szerepelni a szövegben.

3. Szinte hihetetlen, de a 16–17. századi „perszonáliákban” nem szerepel sem a IV. Iván uralkodásának első szakaszában és az orosz kultúrában meghatározó szerepet játszó Makarij metropolita, sem Jozsif Volockij, sem Makszim Grek.

4. Feltehetően a szerzők igyekeztek kerülni az ún. marxista terminológiát, de hogy lehet kihagyni a fogalmi szótárból az „osztály”, „réteg”, „rend” („szoszlovi-je”) vagy akár „feudalizmus” fogalmát (attól függetlenül, mit gondolunk az orosz feudalizmus problémájáról)?

5. A „Szabvány” – szerintem helyesen – beemelte a tananyagba a modernizáció fogalmát (ebben az esetben fontos lenne érthetően elmagyarázni a tanulóknak a fogalom tartalmát). (Itt jegyzem meg, hogy erős túlzásnak tűnik az a tézis, hogy a péteri reformoknak köszönhetően az ország „a legrövidebb idő alatt utolérte az európai országokat ipari és katonai téren.) Modernizáció szempontjából pedig egyértelmű, hogy a 18–19. század (1914–17-ig) egy egységes korszakot alkot az orosz történelemben. A „Szabvány” fontos és üdvös lé-

pést tesz ebben az irányban. A 18. századot ugyan elkülöníti, de feltehetően inkább didaktikai megfontolásból, hiszen világos, hogy a 18–19. század fordulóján nem történt semmi olyan, ami tartalmilag indokolta tenné a 18. század kiemelését.

6. Figyelemre méltó, hogy a 18–20. század eleji korszak tárgyalásánál nem találkozunk olyan fogalmakkal, mint „antiszemitizmus”, „zsidókérdés”, „letelepedési övezet”. Ez komoly hiányosságnak tűnik.

7. A „Szabvány” megemlíti a patriarkátus megszüntetését I. Péter idejében, de érdekes módon nem tér ki annak visszaállítására az 1917–18-as moszkvai helyi zsinaton.

8. A szovjet korszakra vonatkozóan a „Szabvány” megemlíti, hogy általánosan elismerik a szovjet rendszer eredményeit az analfabetizmus megszüntetésében és az oktatás területén, de nem említi meg az orosz művelt réteg elűzését vagy megsemmisítését, a mintát adó magaskultúra elpusztítását.

9. Itt is erős túlzás, hogy a szovjet modernizáció eredményeképpen „egészében” sikerült megszüntetni a technológiai lemaradást a nyugati országokkal szemben.

10. Az 1937–38-as repressziókról szólva helyesebb lett volna hangsúlyozni, hogy a repressziók célja a *nem létező* potenciális „ötödik hadoszlop” likvidálása volt.

GYÓNI GÁBOR

Vélemény a „Standard”-ról

A leendő egységes iskolai történelemtankönyvhöz az Oroszországi Történelmi Társulat által kidolgozott segédanyag, valamint az akadémikusok által 2013 nyarán az orosz történelem vitás kérdéseiről összeállított 31 pont elolvasása után rögtön két dolog tűnik szembe: a nemzetiségi kérdés kiemelt szerepe (Oroszország soknemzetiségű múltjának hangsúlyozása) és az, hogy a megadott témák mintegy fele az elmúlt 100 év történetével foglalkozik.

A Standard a „birodalmi és a szovjet korszakra” visszamenő politikatörténeti megközelítés meghaladását ígéri, felváltva azt egy antropocentrikus, személyközeleli történelemszemlélettel, ami véleményem szerint sokat ígérő, izgalmas álláspont. Magam is vallom: nem önmagukban a struktúrák lényegesek, hanem az emberek (és motivációik), akik létrehozzák és működtetik a struktúrákat. Az eddigieknél kiemeltebb szerep jut a kultúrának, mégpedig nemcsak az ún. „magaskultúrának”, hanem a népi kultúrának is, abból a szerintem helyes evidenciából kiindulva, hogy az ún. „magaskultúra” és népi kultúra között nincs esztétikai értelemben vett,

csak társadalmi különbség. (Az ún. „magaskultúra” jellemzően az elit kultúrája. A „magaskultúra” fogyasztása nemritkán státuszszimbólumként funkcionál.)

A nemzetiségi kérdés előtérbe helyezése nyilván összefüggésben van a 1990-es években kezdődött oroszországi etnoreneszánszsal, az orosz és a kisebbségi nacionalizmusok megerősödésével, a mind gyakoribb etnikai alapú konfliktusokkal, melyek esetleges eszkalálódása, mindenekelőtt az orosz nacionalizmus térnyerése komoly destabilizáló tényező lehet. Ezzel szemben a Standard hangsúlyozza, hogy Oroszország soknemzetiségű és polikonfeszionális jellege az ország történetének egyik legfontosabb sajátossága. A nemzetiségi együttélés hagyományainak ismerete segíthet megfékezni a destruáló erőket.

A Standard ugyanakkor nem mentes a korábbi orosz historiográfia szépítő mítoszaitól (pl. a népek „önkéntes csatlakozása” Oroszországhoz). Az oroszországi nemzetiségi együttélés kapcsán hangsúlyozza, hogy bár a tragédiákat sem szabad elhallgatni, de mindent együttvéve a különböző népek számára pozitívumot jelentett az Orosz Birodalomhoz csatlakozás. Az Orosz Birodalom védelmet jelentett a külső ellenséggel szemben, felszámolta a belső viszályokat, gazdasági fejlődést, felvilágosodást biztosított. Véleményem szerint, bár üdvözlendő a nemzetiségi kérdés előtérbe helyezése, viszont fennáll a veszélye egyfajta anakronizmusnak, a modern nemzettudat és nacionalista gondolkodásmód visszavetítésére olyan korokra és helyszínekre,

amikor és ahol ez még nem létezett (pl. az oroszországi kolonizáció orosz – nem orosz relációban való leírása).

Különösen érdekes, hogy a Standard felhívja a figyelmet a regionális történelem jelentőségére. Ez arra mutat, az oroszországi patriotizmus mellett a *lokálpatriotizmust* is fontosnak tartja, ami, ha csak a patrióta nevelés szemszögéből nézzük, jelentős lépés – a lokálpatriotizmus a magja a hazaszeretetnek. Oroszországban egyébként, megfigyeléseim alapján, a lokálpatriotizmus mintha kevésbé lenne fejlett, mint például Magyarországon, s ez nemcsak azzal lehet összefüggésben, hogy a civil szféra kevésbé kiforrott, vagy, hogy az 1920-as, 1930-as években a lokálpatrióta motivációjú helytörténeti kutatásokat nem üdvözölték (a lokális helyébe állítva az egészet), hanem az orosz(országi) nép fokozottabb földrajzi mobilitásával is.

A Standard a Kijevi Rusz helyett a Rusz vagy Ősi Rusz kifejezést használja a középkori történelem tárgyalásánál. Sajnálatos, hogy Moszkva kiemelkedésének okait különösebben nem részletezi, az mintegy természetesen módon, alternatíva nélkül következett be. Üdvözlendő, hogy a megadott témák között szerepel a középkori írásbeliség, a nyírfakéreg levelek, a nők helyzete. Hiányzik viszont az orosz Észak és Urál kezdeti (novgorodi) kolonizációja. Feltűnő, hogy a Standard nem tárgyalja a 12. századi régiók közt a ma Ukrajnához tartozó Halics történetét, így aktualizálva a középkort. Szerintem vitatható a Standard azon állítása, miszerint Oroszország (az orosz állam) csak a 16. században vált

soknemzetiségűvé. A IV. Iván idején végrehajtott expanzió következtében, a Volga–Urál vidék *muszlim* lakosságának inkorporálásával Oroszország *vallásilag* vált sokszínűvé (bár muszlimokat – a kaszimovi tatárokat – már II. Vaszilij telepített le Moszkóvia területén), de ezt megelőzően is polietnikus volt.

A Standard pozitívan viszonyul a péteri átalakításhoz, melynek következtében a „legrövidebb időn belül” sikerült megszüntetni Oroszország elmaradottságát a nyugati államoktól (ipari és katonai tekintetben). A szöveg csak azért bírálja I. Pétert, mert arra kényszerítette az orosz embereket, hogy a Nyugat számukra idegen szokásait és erkölceit tekintsék mintának. Az évszámok között nem szerepel nemcsak I. Miklós 1849. évi magyarországi inváziója, de az 1830–31-es lengyel felkelés sem. Fel vannak tüntetve viszont az Orosz Birodalom terjeszkedésével kapcsolatos fontos dátumok (bukaresti, gülisztáni – ez téves évszámmal megadva –, turkmancsaji, adrianapoliszi stb. békeszerződések).

Pozitívan értékeli a sztolipini reformokat, melyek, úgymond, a hatalom és a társadalom együttműködésé-
ként valósultak meg (legalábbis így ábrázolandók). A bolsevik állam és a Szovjetunió megalakulását – helyesen – világtörténelmi jelentőségű eseménynek tartja. A polgárháború utáni helyreállítás során annak össznépi jellegére hívja fel a figyelmet. Az 1920-as, 1930-as évek történetét egyenes vonalú, felfelé ívelő modernizációként írja le, de nem elhallgatva a repressziókat. Ha a sztálini korszak fejlődése felívelő volt, a posztstálini

évtizedeket inkább már a Nyugattól való fokozatos lemaradásként értékeli a szöveg. Kiemelten foglalkozik a mai Oroszország számára identitásteremtő erővel rendelkező nagy honvédő háborúval. Pozitívum, hogy teret ad a szovjet korszak mindennapi életének (a poszt-szálini korszak kolosszális jelentőségű változása a magánlakások tömeges elterjedése volt a sztálini korszak *kommunálkái* után, aminek következtében megjelent a *magánélet* a szovjet emberek mindennapjaiban).

A Szovjetunió széthullása után az 1990-es évek reformjai válságok sorát hozták el, melyek következtében az állam egysége is veszélybe került. „Ezen körülmények között mondott le B. Ny. Jelcin.” A legújabb kor évszámai között nem szerepelnek az ukrainai naranccs forradalom, a posztszovjet térség fejleményei.

A tankönyv állásfoglalást, önálló véleményalkotást vár el a diákoktól, meghatározott értékrend keretein belül, úgy mint: patriotizmus, militarizmus (különös hangsúly fektetése a katonai sikerekre), egyfajta civilpolgári hozzáállás (grazdsasztvennoszty), nemzetiségi tolerancia. Eme értékrend kialakítása fontosabb, mint a tanulók tényanyaggal való leterhelése. Összességében, a történelemtankönyv feladata egy összoroszországi *identitás* megteremtése a fenti értékrend alapján a fiatal Oroszországi Föderáció jövő nemzedéke számára. Egy aktív, erős civil társadalmat építő generáció kinevelése lenne a cél.

GEBEI SÁNDOR

A „Standard” problémái

Nagyon sokat törtem a fejem a „Standard”-on, de a problémák sokaságát tudom csak kiolvasni belőle.

Alapvetően megfogalmazták, hogy az „ország-történet oktatása a régiótörténeteken keresztül” valósítandó meg, hiszen az „etnokulturális komponens” minde nekfelett érvényesítendő. (3. pont)

Kérdezem: egy darabjaira hullott egykori birodalom, a Szovjetunió széthullása után az utódállamok történelemtankönyvei hogyan alkalmazkodnak a központi akaratnak megfelelően elkészített tankönyvekhez? A moszkvai központi elképzelés alapjainak a kidolgozása már régen fáziskésésben van pl. az ukrán és a belorusz gyakorlathoz képest, a balti és a kaukázusi iszlám államokról nem is szólva. Hogyan lehet a meghirdetett elvek szerint egységes, patriotizmusra nevelő történelemtankönyvet alkotni ott, ahol például a Szu- vorov Múzeumot (Izmail, Ukrajna) bezárták, ott, ahol például az 1812-es honvédő háborút elhomályosítja a 17. századi „ukrán nemzeti független állam” alapításának hamis tétele, ott, ahol Mazepa a nemzeti hős, s Nagy Péter a hódító, a kozák=ukrán (???) függetlenség

kivívásának megakadályozója, ott, ahol a „golodomor”-t úgy interpretálják az ukrán tankönyvekben, mint Moszkva fondorlatos akciója az ukrán lakosság szándékos halálra éheztetése céljából? Stb.

Hogyan lehet az új koncepciót sugárzó ország történetét alkotni a *krajok*, a perifériák történetének kikapcsolásával? Csak az orosz és az ukrainai polonizált-ruszifikált, összeegyeztethetetlen történelmi törésvonalakra gondoljunk, ill. a mai, politikai értelemben vett Kijev Moszkvával szembeni önmeghatározásra.

Nem véletlen, hogy az ukrán példákkal hozakodom elő, hiszen a 19. század végén, 1648–1898, a 350. évforduló apropóján felmerült az a gondolat, hogy egy keleti szlávok egységét szimbolizáló szobor készüljön, és az Kijevben állíttasson fel. A Nagy-, Kis-, Fehér- és Vörös-Oroszország (Rusz) szétszakíthatatlan egységét reprezentáló szoborcsoportból semmi nem lett, csak a központi figura, Hmelnickij maradt meg, nem bolygatva az „egységet”. Mint ahogyan a 19. század végén erőteljesen megnyilvánuló nacionalizmus (pozitív értelemben) útját állta a központi, cári akaratnak, úgy napjainkban, az új nacionalizmus korában is, hasonló tendenciát érzek a meghirdetett tankönyvi koncepció erőszakolásakor.

Ha csupán ennyi, kétséges kimenetelű folyamatot említhetek, akkor nem nonszensz a „Tankönyv mint útmutató (iránytű=navigátor)” elvárás megfogalmazása?

A „patriotizmusra való nevelés” – stratégiai cél megvalósításának (megvalósulásának) a „színhelyei” a

mai Oroszországra korlátozódnak? Nyilván nem, de akkor hogyan képzelik el a koncepció realizálását a határon túli orosz nyelvi közösségekben? Tankönyvháború a láthatáron?

A jövő történelemoktatásában egyik centrális helyet a pravoszlávia kérdése foglalja el? Ez a vallási attitűd lenne a korszerű (?) történelemszemlélet egyik főpillére? Az állam–egyház szétválasztásának alapelve Oroszországban felülvizsgálatra szorul? A vallási „tolerancia” történelmi példái a cári Oroszországban mindmind az ellentétek kialakulásához (1596 – görög katolikusok – görögkeletiek), végül az ellenségkép kiformalódásához (katolikus=lengyel – görögkeleti=orosz, kisorosz; II. Katalin „zsidótörvényei”; a feketeszázak tevékenysége stb.) vezettek. És napjaink Moszkva – Kijev egyháztörténeti feszültsége? A kijevi metropolita önállósulási törekvése, a kijevi patriarchatus elismeretése Moszkvával szemben, Moszkva ellenére, hogyan szolgálja a pravoszlávia mint társadalmi kohéziós tényező létjogosultságát?

A krízishelyzeteken a történelmi Oroszország mindig a „központi hatalom erősítésével” tudott úrrá lenni. A jelenkor kríziskorként értelmezhető? A „központi hatalom erősítésére” van szükség napjainkban? Ennek fontos eszköze az új típusú hazafiságra való nevelést sugalló tankönyv?

Megismételve az első sorok mondanivalóját: nem tudok szépet és dicsérő szavakat írni, ellenkezőleg, csakis kétségeket és kérdéseket.

MAKAI JÁNOS

Megjegyzések a történelmi-kulturális „Standard” tervezetéhez és végső változatához

1.

Az új orosz történelmi-kulturális „Standard” vitaanyagának *bevezető része* lényegében útmutató a történelemtanításhoz. Fő célkitűzései egyértelműek: a politikatörténet mellett kapjon nagy szerepet a személyiség-történet, és ne csak a kiemelkedő egyének biográfiájának tanulmányozása, hanem az egyszerű emberek sorsának megértése által is; több figyelmet fordítsanak a szellemi és kulturális értékekre; erőteljesebben kell hangsúlyozni az ország lakosságának soknemzetiségű és sokvallású jellegét mint az orosz történelem legfontosabb sajátosságát; régiótörténetet is kell tanítani; a történelemtanítás legfontosabb feladata annak elérése, hogy a tanulók tudják értékelni a történelem szereplőit, folyamatait, jelenségeit; a korábbiakhoz képest nagyobb tanulói aktivitásra, ehhez pedig „oktatási-módszertani komplexum” (tankönyv, szöveggyűjtemény, forrásgyűjtemény, atlasz) létrehozására van szükség; a tankönyv legyen navigátor, vagyis útmutató, és a diákokat

ösztönözze források önálló elemzésére, következtetések levonására.

A fentiekből kiindulva a tervezet javaslatokat fogalmaz meg az Oroszország története című tárgy új tankönyvének koncepciójához. Ezek közé tartozik a patriotizmusra, az öntudatos állampolgári magatartásra és a nemzetek/nemzetiségek közötti toleranciára nevelés. A tankönyv anyagát hazafias alapon kell kifejteni, s ennek célja a büszkeség kialakítása. További feladat az összoroszi identitás formálása. Hangsúlyozni kell az állampolgári jogokat és kötelezettségeket. Figyelmet kell fordítani az állampolgári aktivitás, ill. a helyi önkormányzat történelmi tapasztalataira. Feltétlenül növelni kell a kultúra történetével kapcsolatos leckék számát. Az is a javaslatok közé tartozik, hogy a vallások, elsősorban a pravoszlávia története hassa át a tankönyvek tartalmát.

A fenti célkitűzések többségével szakmódszertani szempontból egyet lehet érteni, s velük a magyarországi történelemtanítás keretében is találkozhatunk. Van olyan, amelyet külön is érdemes kiemelni. Például nagyon helyes, hogy nemcsak az állampolgári jogokat, hanem a kötelezettségeket is hangsúlyozni kívánják. (Más kérdés, hogy ezek az oroszországi gyakorlatban hogyan valósulnak meg.) Van olyan javaslat is, amelynek sorsa nemcsak a történelemtanárokon múlik. Ilyennek tűnik az, hogy az alsóbb osztályokban a környező világgal foglalkozó tantárgyon belül legyen nagyobb a történelem aránya.

Azonban a tankönyvírók számára megfogalmazott javaslatok egy része polémiát válthat ki. A patriotizmusra nevelés fontossága aligha kérdőjelezhető meg. A magyar történelemtanításnak is célja az elődeink által elért eredmények hangsúlyozása, a magyar sajátosságok kiemelése, a hagyományok tiszteletére nevelés. Ez az útmutató-vitaanyag viszont a kelleténél nagyobb súllyal foglalkozik az adott kérdéssel. Azokat a háborúkat (l. 1812, 1941–45) külön hozza, amelyek alkalmasak a patriotizmusra nevelésre, és felhívja a figyelmet arra, hogy milyen fontos a haza nevében való önfeláldozás. Tartalmazza ugyan, hogy az ország múltja része a világtörténelemnek, de azt is, hogy Oroszország a világ leghatalmasabb országa, nagy történelmi múlttal. Konkrétumok felsorolásával próbálja bizonyítani, hogy Oroszország népei számára miért volt kedvező a birodalmon belüli lét. Bizonyítékként említi pl. a külső ellenséggel szembeni biztonságot és a gazdasági fejlődést. Úgy tűnik, a tervezet a tankönyveken keresztül a pedagógusokat és a diákokat egyaránt nacionalista irányba akarja terelni ahelyett, hogy az előbbiekre bízna a hazafiságra, hazaszeretetre neveléssel kapcsolatos kérdéseket. Nem tűnik túlságosan szerencsésnek az állampolgári aktivitással és a helyi önkormányzattal kapcsolatos javaslat sem. Nem állítható, hogy a felsorolás (obscsinák, gildék, tudományos társaságok stb.) légből kapott, de az orosz történelem ismeretében az állampolgári-alattvalói aktivitás és az önkormányzatiság előtérbe helyezése aránytévésztést

jelent. Azzal a javaslattal is nehéz egyetérteni, amely szerint a vallások, elsősorban a pravoszlávia történetének kellene áthatnia a tankönyvek tartalmát. Ez még akkor is nagy túlzás, ha az iszlámról, a judaizmusról és a buddhizmusról szóló ismeretek sem hiányoznának. Mivel az orosz állam világi állam, aligha lenne szerencsés iskoláiban a vallási kérdések túlhangsúlyozása. Vallástörténetet természetesen tanítani kell, még hozzá arányosan, s nem a történelmi múlt más területeinek rovására.

A végső változat az egyszerűbb *Történelmi-kulturális standard* helyett *A hazai történelem új oktatási-módszertani komplexumának koncepciója* címet viseli, és terjedelmesebb általános bevezetéssel rendelkezik. Az új tankönyvek készítésének szükségességét a történelemtudomány fejlődésével, az új ismeretek felhalmozódásával és a múlt eseményei iránt megnövekedett társadalmi érdeklődéssel indokolja. A bevezető rész – nagyobb terjedelme és eltérő szerkezete ellenére – lényegében hasonló célkitűzéseket és javaslatokat, elvárásokat fogalmaz meg, mint a tervezet. Ezért csak az eltéréseket érdemes megemlíteni. Az oktatási-módszertani komplexum részeként említi a munkafüzetet és a feladatgyűjteményt, valamint az olvasókönyvet. Úgy tűnik, hogy az első kettőt egy kiadvány keretén belül képzelel el. A modernitás jegyében születhetett az javaslat, mely szerint valamennyi taneszközt elérhetővé kell tenni elektronikus formában is. A végső változat

tételesen felsorolja azokat a dokumentumokat, amelyekkel a történelemtanároknak rendelkezniük kell. Ezek között természetesen a történelmi-kulturális „Standard” is megtalálható. Szintén megnevezi a történelemtanítás során használatos segédanyagokat, pl. a falitérképeket, kronológiai táblázatokat, enciklopédiákat, multimédiás albumokat. Mint ismeretes, a tervezet ecseteli azokat az előnyöket, amelyeket Oroszország népei számára a birodalom nyújtott. A végső változat ettől annyiban tér el, hogy nemcsak a birodalmon belüli létnek, hanem az Oroszországhoz való csatlakozásnak is kedvező hatást tulajdonít. Nem bizonyítható, hogy a változtatás mögött tudatos politikai szándék húzódik meg, annyi azonban bizonyos, hogy a módosítás a jelenlegi orosz–ukrán viszony ismeretében nem a szakmaiságot erősítő lépésnek, hanem az aktuálpolitika felé tett gesztusnak tűnik. Az állampolgári aktivitással és a helyi önkormányzatokkal kapcsolatos részt szintén kiegészítették. Nem kellett volna. Csak egy kifejezés, a rendi képviselő betoldására került sor. A középkor kutatóját ez azokra az elméletekre emlékezteti, amelyek már a 13. század eleji Vlagyimir-Szuzdalban megtalálni vélték a nyugat-európaihoz hasonló rendi-képviselői szisztémát. Mivel a rendiség kérdése Oroszország történetének további századaiban is problematikus, ezt a terhet főlegesen a tankönyvírók és a pedagógusok vállára tenni. Végezetül érdemes megemlíteni, hogy a koncepcióból hiányzik a tervezetnek az a kitétele, amely

azt javasolta, hogy a pravoszlávia története hassa át a tankönyvek tartalmát. Ez a módosítás (törlés) szakmai szempontból aligha kifogásolható.

2.

A „Standard” *első fejezete* alapvetően a régi Rusztól a Moszkvai Nagyfejedelemséghez vezető történelmi folyamat (9–15. század) tanításához nyújt segítséget. A szöveges rész túlságosan nagy hangsúlyt helyez az egység kérdésre: megállapítja, hogy a 10. század végétől a 12. század elejéig tartó periódus a viszonylag egységes óorosz állam időszaka volt, majd a Rusz formális egységéről ír. Jelzi, hogy az Arany Horda időszakában megszűnt az orosz földek formális egysége is, később viszont Északkelet-Ruszban megkezdődött az egyesítés folyamata. Meglehetősen furcsa, hogy a tervezet a Kijevi Rusz kifejezést egyáltalán nem használja. Két másik fogalomnak viszont – szakmai szempontból helyesen – megkülönböztetett figyelmet szentel. A *volosztjot* az óorosz állam területiális-adminisztratív egységeként határozza meg. A Rusz 12. századi szétválása utáni időszakra vonatkozóan földekről, vagyis gyakorlatilag önálló államalakulatokról ír. A „Standard” szerint a 13. század elejére a legerősebb, a vezető szerepért harcoló földek az alábbiak voltak: a csernyigovi, szmolenszki, szuzdali és volhíniai. (Érdemes megjegyezni, hogy a dokumentumot valószínűleg nem fésül-

ték össze tökéletesen, mivel a további részében ugyan-ezen időszakról a Rurik nemzetség ágai által irányított legerősebb földek listája már nem teljesen egyezik meg a felsoroltakkal, mivel ott a szmolenszki helyett már a halicsi szerepel.) A tervezet azt javasolja, hogy a tankönyvek foglalkozzanak a Rusz korai időszakának társadalmi berendezkedésével kapcsolatos tudományos vitákkal is. Ezzel azonban aligha lehet egyetérteni, mivel a források meglehetősen kevés adattal szolgálnak az adott téma kifejtéséhez. Az erre szánt időt az orosz történelemtanárok sokkal fontosabb kérdések tárgyalására fordíthatnák.

A „Standard” tételesen felsorolja azokat a fogalmakat, személyeket és évszámokat is, amelyeknek, ill. akiknek szerepelniük kell a tananyagban. Első látásra a lista terjedelmes ugyan, de a feladatot természetesen nem egy tanév alatt, ill. az oktatás nem egyetlen szintjén kell megoldani. A fogalmak közül túlnyomóan azokat hozza, amelyek tanítása valóban fontos. A történelmi személyiségek közül néhány fejedelem (pl. Szent Vlagyimir, Bölcs Jaroszlav, Vlagyimir Monomah, Andrej Bogoljubszkij, Jaroszlav Oszmomiszl, Alekszandr Nyevszkij, Dmitrij Donszkoj, III. Iván) aligha hiányozhatna. Itt inkább az jelenti a kellemes meglepetést, hogy a Rurik-dinasztia szmolenszki ágából származó Msztyiszlav fejedelmet nem a korábban gyakran használt Udaloj, hanem a pontosabbnak tartott Udatnij ragadványnévvel jelölik. Ez arra utal, hogy az anyag a korszak valamely szakértőjének bevonásával

készült. A személyek listáját átolvasva további meglepetést okoz, hogy Batu kán neve nemcsak a szokásos Batij alakban, hanem zárójelben, a magyar változathoz közelebb álló Batu-han változatban is megtalálható. A fontos évszámok listája sem tartalmaz sok fölösleges dátumot. Csak helyeselni lehet, hogy a „Standard” általában nem javasolja a teljesen pontos kronológiai adatok számonkérését. A mongol hódításig terjedő időszakra vonatkozóan mindössze egy esemény, a névai csata évszámát (1240. július 15.) adja meg napra pontosan. (Az már egy másik kérdés, hogy ennek az ütközetnek a jelentőségéről lehetne vitatkozni. Természetesen a vita helye ez esetben sem az iskolákban van.) A mongol inváziótól a 15. század végéig tartó periódusból a tervezet további négy ütközet napját tünteti fel, azonban ezek közül valójában csak kettő, a csudtavi (1242. április 5.) és a kulikovói (1380. szeptember 8.) szolgált rá erre a megkülönböztetett figyelemre. Mindössze egyetlen évszám akad, amely nem tűnik pontosnak: az 1130-as években még aligha fejeződött be a régi Rusz földekre, tehát jórészt önálló fejedelemségekre való felbomlása. Ez a megjegyzés azonban nem befolyásolja a végső értékelést: a vitaanyagnak a keleti szlávok, a velük együtt élő és a szomszédos népek középkori történetével kapcsolatos része összességében tudományos és módszertani szempontból is elfogadható, sőt támogatható.

A végső változat, tehát az orosz történelem új oktatási-módszertani komplexuma (taneszközei) koncep-

ciójának első fejezete a bevezetéshez hasonlóan nem tér el alapvetően a tervezet első fejezetétől. Ugyanakkor ebben is akadnak fontos módosítások, kiegészítések. Kijavítja a tervezetnek azt a fentebb jelzett pontatlanságát, amely a Kijevtől elkülönült, legfontosabb óorosz fejedelemségek felsorolásával kapcsolatos, s a Rurik nemzetség ágai által irányított legerősebb földek közül ötöt nevez meg. Ezek között mind a szmolenszki, mind a halicsi megtalálható. A koncepció kedveli az összehasonlításokat. Új elem benne az a megállapítás, miszerint az óorosz állam társadalmi-gazdasági és társadalmi-politikai berendezkedése, bár egy sor specifikus vonással is rendelkezett, sokban hasonlított a szomszédos európai országok – Lengyelország, Csehország és Magyarország – berendezkedéséhez. Legfőképpen a fejedelem és az őt szolgáló elit szerepére, a függő helyzetű népesség központosított kizsákmányolására és a magánkézben levő (nyilván világi) nagybirtok késői kialakulására vonatkozóan talált hasonló vonásokat. Új elem a novgorodi és pszkovi köztársasági berendezkedés egyes vonásai és a nyugat-európai városi kommunák berendezkedése közötti, konkrétan meg nem nevezett hasonlatosság. Mivel ezekben a kérdésekben a medievisták között sincs teljes egyetértés, a végső változatban való szerepeltetésük nem indokolt. Beillesztettek olyan részt is, amely a kelet-európai sztyepp és Szibéria népeinek, ill. államainak 13–15. századi helyzetével foglalkozik. Ez az Arany Horda, az Észak-Kaukázus népei és a Fekete-tenger partvidékén

elhelyezkedő itáliai városok történetének bemutatását várja el a taneszközöktől. Továbbá a fejezet 15. századi részébe illesztettek egy mondatot, amely az egységet és a moszkvai állam szerepét hangsúlyozza. Annyira jellegzetes stílusban fogalmazták meg, hogy érdemes szó szerint idézni: „Az egységes orosz (oroszsországi) állam, amely a Moszkvai Nagyfejedelemségre alapozódva jött létre, a 15. század végére megszabadult a Hordától való függéstől, területének méreteit tekintve Európában a legnagyobb lett, és bekapcsolódott a nemzetközi kapcsolatok európai rendszerébe.” Egyéb kiegészítések is találhatók Moszkva, ill. a vezetésével létrejött állam szerepével kapcsolatban. A koncepció fontosnak tartja annak együttes említését, hogy Bizánc elbukott, Moszkva egyházi-politikai szerepe pedig nőtt, valamint a „Moszkva – harmadik Róma” elméletnek a tankönyvekben való szerepeltetését.

A fentiekből egyértelműen látható, hogy a koncepció a középkor oktatásával kapcsolatban újabb elvárásokat fogalmazott meg. Ugyanakkor szűkítette a fogalmak, személyek és évszámok-események kötelezőnek tekinthető listáit. A tervezetben a fogalmak és személyek száma 70 fölött volt, s ez mindkét esetben 60 alá csökkent, az 50 kötelező évszámból pedig csak 42 maradt. A tankönyvírók, pedagógusok és tanulók helyzetét azonban nehezíti, hogy a koncepcióban megjelent a források listája. Ez kétségkívül a fontos kútfők felsorolását tartalmazza a Rusz és a Bizánci Birodalom között megkötött 10. századi szerződésektől kezdve, a

Halics–volhíniai Évkönyvön át, az 1497. évi törvénykönyvvel bezárólag. Sajnos, az nem derül ki, hogy mi a teendő ezekkel kapcsolatban. Ha csak cím és röviden összefoglalható tartalom szerint kell ismerni, az metodikai szempontból aligha kifogásolható. Ugyanez a helyzet, ha a követelmény egy-egy forrásszemelvény feldolgozása. Az viszont még a közoktatás felső szintjén sem várható el, hogy pl. *Az elmúlt idők elbeszélését* részletesen elemezzék.

A végső változatnak a keleti szlávok, a velük együtt élő és a szomszédos népek középkori történetével kapcsolatos részét hasonlóan lehet értékelni, mint a tervezetnek ugyanezt a fejezetét: összességében tudományos és módszertani szempontból is elfogadható. A tervezet módosítása nem minden esetben volt szerencsés. Különösen igaz ez a kiegészítésekre. A végső változat mint ha a kelleténél többet foglalkozna az egységgel, a birodalommal és Moszkva szerepével. Azonban ettől sokkal rosszabb koncepció is készülhetett volna.

SASHALMI ENDRE

Néhány megjegyzés a „Standard”-ról

A koncepció, véleményem szerint, a régi marxista sztereotip terminológia elhagyása – így pl. a termelési módok és a történelmi korszakok megfeleltetése és ennek kapcsán a *feudális* jelző (egyébként más szempontból is üdvözlendő) kiiktatása – mellett, transzformálódva megőrizte azokat az alapvető vonásokat, amelyek a szovjet korszak szemléletének jellemzői voltak (pl. népek barátsága a Szovjetunió belül, a Szovjetunió nagyszerűsége stb.). Ugyanakkor a marxista szemlélet helyébe az *eurázsiai*ság (*jevroazijszto*) apologetikus paradigmája lépett, ami nemcsak a soknemzetiségű birodalom szükségességét igazolja, orosz vezetéssel, hanem szóhasználatával elfedi az orosz *hódítás és gyarmatosítás* tényét is. Az előbbieken elmondottakat jól példázza az általános elveknél található következő részlet: „A patrióta büszkeség tárgyai, kétségtelenül, a nép (narod) nagy(szerű) munkája, *Eurázsia* hatalmas térségeinek *birtokbavétele révén* (po oszvojenyiju), annak zord klímájával, az *orosz társadalom* (rosszijszkoe obszcseszto) kifermálódása, bonyolult soknemzetiségű, sokfélekezetű alapon, amelynek keretein belül a

kölcsönös segítség, a tolerancia és a más hitek iránti türelem alapelvei domináltak, a világhírű tudomány és kultúra megteremtése.”* (8. o.) E folyamat pátozzsal történő bemutatásának szükségességét mindjárt ezután markánsan kiemeli a tervezet (9. o.) mint alapvető prezentációs módot.

A szóhasználat sokatmondó: nemcsak az *oszvoje-nyije* miatt, amelynek konnotációját nehéz visszaadni magyarul, mivel tartalmazza a *szvoj* (saját) szótöt, és amely más kontextusban *elsajátítás* jelentéssel bír. Ugyanígy problémát vet fel a *rosszijszkoje* jelző használata a társadalomra, amely az állam, azaz a *Rosszija* relációjában homogenizálja a társadalmat (minthogy a *Rossziából* képzett melléknév). Az orosz nyelvet nem ismerők számára ugyanis szükséges rávilágítani, hogy amit a magyarban (hasonlóan a nyugat-európai nyelvekhez) egy szóval fejezünk ki (*orosz, Russian stb.*), arra az orosz nyelvben két szó létezik: a *russzkij* a nép, a kultúra, a nyelv esetében használatos, míg a *rosszijszkij* a politikai kötődésre, az államhoz való tartozásra utal.

Ezt az eurázsiai és homogenizáló vonulatot folytatja szervesen a 3–4. pont: „Alá kell húzni, hogy hazánk népei számára az Oroszországgal történő egyesítés és az Orosz állam (*Rosszijszkoje goszudarsztvo*) keretében való létezés pozitív jelentőséggel bírt.” (9. o.) A történelemoktatás egyik legfőbb feladatának pedig a „pol-

* Kiemelés: a szerző – S. E.

gári közös orosz identitás kialakítását” (formirovanyije grazsdansztvennoj obcszerosszijszkij igyentyicsnosztyi) tekinti. A szöveg által használt *obcszerosszijszkij* a Nagy Péter idején (egyébként ukrán–belorusz hatásra) elterjedt *vszjerosszijszkij* szinonimájának tekinthető. Ugyancsak nem véletlen, hogy az ekkoriban megjelenő neologizmus, a *rosszijanyn*, ma reneszánszát éli, például a Gazpromnak mint Oroszország büszkeségének a reklámjában, amely így ér véget: „Mi rosszijanye!” (Mi, oroszthon lakosai!)

Ezen elveknek megfelelően történik Moszkva felemelkedésének és történeti szerepének értelmezése is. Így például a Moszkva általi területi terjeszkedés leírása „az orosz földek összegyűjtése” jegyében, azaz szintén semleges terminológiával jelenik meg: Novgorod és Tver Moszkvával történő egyesítéséről beszél a szöveg (17. o.), nem hódításról és az intézmények megszüntetéséről.

A 16–17. század tárgyalásakor a tervezet az „egységes orosz állam” (jegyinoje rosszijszkoje goszdarsztvo) kialakulásáról ír (20. o.), ami ellentétben áll nemcsak a bevezetésben leírtakkal („soknemzetiségű és sokvallású alap”), hanem magukkal a tényekkel is: mitől lenne egységes, amikor éppen Kazany (1552) és Asztrahán (1556) elfoglalása, majd Szibéria gyarmatosítása kapcsán lesz soknemzetiségű birodalom Oroszország? (Ezeket az eseményeket maga a szöveg említi!)

Az „egységes orosz állam” problematikájánál aztán

előjön a *szétdarabolódás* (razdroblennoszty) megszüntetése mint pozitívum (csak már nincs ott mellette a régi *feodalnaja* jelző), a második előfordulásánál pedig már európai, spanyol, francia, angol analógiákra hivatkozik. Eszerint a 15–16. század fordulóján ott is véget ért a széttagolódás kora, és *nemzetállamok* jöttek létre: Oroszország tehát az európai országok történeti fejlődésének útján haladt – szögezi le tervezet. A 16. század közepétől pedig, újra ezen országokat említve analógiaként, rendi gyűlésekről beszél Oroszországban: a történetírás által *zemszkij szobor* elnevezéssel illetett gyűléseket felelteti meg a korabeli rendi-képviselői gyűléseknek.

A *nemzetállam* kifejezés egyrészt anakronizmus nyugat-európai viszonylatban is (ún. *mozaikszerű-dinasztikus államok* léteztek még csak ekkor), a rendi gyűlésekkel való párhuzam pedig az orosz társadalmi csoportok jogállása (társadalmi rendek hiánya) és a politikai berendezkedés alapvető eltérései miatt irreleváns. Éppen az autokrácia (szamogyerzsavije) kialakulásának okaira és lényegére kellene koncentrálni mint rendszerspecifikumra. Ennél a résznél ugyanakkor ki kellene hagyni a túldimenzionált „Moszkva – a Harmadik Róma” tant, helyette viszont be kellene venni az „Orosz Császárság mint Új Izrael”, következésképp a „Moszkva mint Új Jeruzsálem” eszmét, ami igen erős volt. Ráadásul jól lehetne mindezt szemléltetni a Vörös tér „ikonikus topográfiáján” keresztül.

A 20. oldalon a tervezet a livóniai háború gazdasági következményeinek tudja be a parasztság röghöz kötését, ami semmiképpen nem lehet ok, hiszen annak kezdetei már a 15. században megjelennek (lásd III. Iván 1497-es törvénykönyvének vonatkozó cikkelyét a Szent György-napi terminusról).

A 21. oldalon a bal parti Ukrajna Oroszországhoz csatolását úgy említi a tervezet, hogy Oroszország elhódította azt a lengyel–litván uniótól, a 30. oldalon pedig Ukrajna autonómiájának felszámolását úgy tekint, mint az „igazgatás egységesítését a birodalom határterületein”.

Hiányzik számomra az egész 18. század előtti részből egy braudelianus típusú gazdaság- és társadalomtörténeti felvezetés (demográfia, járványok, természet növények, terméshozamok, pénzhasználati módok stb.). Ez jól felfűzhető lenne akár egy nyelvi alapra is: nevezetesen a *hleb-szol* szókapcsolat kialakulásának gazdálkodás- és életmód-történeti gyökereit lehetne feltárni. (A gabonatermesztés mellett ugyanis a sópárlás volt a legfontosabb iparág, másrészt a gyenge terméshozamok miatt a gyűjtögetés jelentősége a só iránti nagyfokú keresletet generált a tartósítás miatt.)

A másik fontos koncepcionális elem, éppen az Európához való viszonyítás miatt, a nyugati keresztény és az ortodox keresztény kultúrkör egymáshoz való viszonyának bemutatása lenne, hiszen Európának a 18. század előtt csak a nyugati kereszténység országait tekintették, s Nagy Péternek köszönhetően tolták ki Európa

Néhány megjegyzés a „Standard”-ról

71

keleti határát az Urálig maguk az oroszok (Tatyiscsev nyomán).

Mindezek az új szempontok egyúttal a szemléletváltást is alapvetően segítenék.

VARGA BEÁTA

Vélemény a „Standard”-ról

Tekintettel arra, hogy nem igazán ismerem az Oroszországban jelenleg használatban lévő történelemtan-könyvek tematikáját és a „tradicionális történelem-felfogás” pontos összetevőit, így csak a Standardban felvázolt irányelvekkel kapcsolatban tudok véleményt alkotni. Szerintem az nem jelenthet valódi problémát, hogy a történelmi személyiségek állnak a középpont-ban, hiszen évszázadok óta ismert a nagy személyisé-gek „történelemalkotó” szerepe. Ez továbbra is vezér-fonal lehet, de valóban szükséges a gazdaság-, társada-lom- és politikátörténet mellett előtérbe helyezni a val-lástörténetet és a kulturális fejlődés egyes fázisait. Min-denféleképpen üdvözlendő az etnokulturális kompo-nens tematikájában a régiótörténet részletesebb okta-tása, azaz a kezdetektől nyomon követni a soketnikumú orosz állam, majd birodalom kialakulását, miközben elemezni a „csatlakozott” vagy bekebelezett egyes ré-giók helyzetét több szempontból is.

Tekintettel a kutatási területemre, itt elsősorban Uk-rajna vagy „Kisország” kérdéskörét emelném ki. Érdekelne, hogy a tervezett tankönyvekben említik-e

azt a fontos momentumot, hogy a Kijevi Rusz felbomlását követően nemcsak az északkeleti területek – Moszkva központtal –, hanem a délnyugati térség is magában hordozhatta a Kijevi Rusz örökségét, és amennyiben sikerült volna az ukránoknak önálló államot alapítani, számukra is fontos küldetés lehetett volna „az orosz földek összegyűjtésének” véghezvitele. A 17. századi orosz történelem tárgyalásánál a „bal parti Ukrajna” orosz kötelékbe kerüléséről esik szó, ami csak részben igaz, mert 1654-ben a Perejaszlavi Rada döntése értelmében egész Ukrajna csatlakozott „önként” Oroszországhoz – ezzel egyébként lezárult az „orosz földek összegyűjtésének” folyamata –, és csak 1667-ben, az andruszovói egyezményt követően kerültek vissza a jobb parti területek lengyel fennhatóság alá. Úgy gondolom, hogy az ukrán területek megszerzésének fontosságára való tekintettel érdemes lenne a történelmi személyiségek sorában Bogdan Hmelnyickij nevét is megemlíteni. Még annyi pontosítást szeretnék tenni, hogy az orosz–lengyel háború Ukrajna birtoklásáért valójában nem az 1667. évi andruszovói szerződéssel, hanem az 1686. évi „örökbékével” zárult le. Esetleg még érdemes lenne a 18. századi események felsorolásánál megemlíteni az „*autonóm*” Ukrán Hetmanátus 1764. évi megszűntetését. Ennyit az ukrán tematikáról!

Bár nem az én „korszakom”, de felkeltette a figyelmet, hogy a Kijevi Rusz helyett, nem pedig mellett a „Русь”, „Древняя Русь”, „Русская Земля”, „Древнерусское государство” kifejezést használják. Ez meny-

nyiben elfogadható? Teljesen kikerült a gyakorlatból a Kijevi Rusz mint kifejezés használata? Érdekes ugyanakkor, hogy a III. fejezetben – Oroszország a 17. század végén – 18. században – arról írnak, hogy Oroszország teljesítette „történelmi feladatát”, „összegyűjtötte” a *Kijevi Rusz* örökségét. Vagyis magára a korszakra következetesen nem használják ezt a formulát, miközben a 18. században igen! A Bevezetésnél kiemelik az orosz történelem periodizációjának problematikáját, amit érdemes lett volna egy kicsit részletezni, mármint azt, hogy ez mennyiben okoz gondot?

Elgondolkodtató továbbá a Standard azon megjegyzése is, hogy a 12. század közepén – 13. század elején a részfejedelemségek – система земель – mennyire tekinthetők önálló államoknak. A 13. század közepe – 14. századot érintő időszakban pedig csak az „Északkeleti Rusz” fejedelemségeit tárgyalják, miközben a délnyugati régió sorsáról említést sem tesznek.

A II. fejezetben – Oroszország a 16–17. században – arról írnak a kezdő sorokban, hogy a moszkvai uralkodók „összegyűjtötték” az „orosz földeket” („русские земли”), amely kijelentés csak részben igaz, hiszen a Kijevi Rusz délnyugati térségét – Kijev központtal – nem sikerült megszerezni. (Vagy akkor azok nem voltak „orosz földek”?) Az is kérdés továbbá, hogy a soknemzetiségű moszkvai államban mennyire sikerült megvalósítani a különböző népek „békés és kölcsönösen előnyös együttélésének gyakorlatát”. (9–10. oldal)

BEBESI GYÖRGY

„Orosz standard”. Néhány gondolat az Oroszországi Történelmi Társaság oktatási standardjáról

Az új orosz identitás keresése, a szovjet rendszer összeomlása után azoknak a fogódzóknak a megtalálása, amelyek az Orosz Föderáció polgárai számára vállalható értékrendet és szellemiséget, egy rendszerbe illeszthető új történelmi tudatot jelentenek, a rendszerváltás óta az orosz történettudomány legfontosabb feladatai közé tartozik. Számos buktatót kell elkerülniük a probléma megoldása közben, hiszen nem nyúlhatnak vissza a lejáratottnak tekintett marxista ideológiához, de vigyázniuk kell arra is, hogy ne hogy a rég vagy közelmúlt valamely más idejétmúlt szellemi hagyományát elevenítsék fel, de el kellett kerülni az angolszász történetírás többnyire leegyszerűsítő és címkéző megközelítésmódját is.

A társadalom új értéktudatának szondázására és prioritásainak kutatására már történt néhány évvel ezelőtt is egy nagyszabású, bár a média által erősen manipulált kísérlet, amikor a „Tizenkét legnagyobb orosz” című országos műsorban próbálták a társadalom értékrendjének változásait, múlthoz való kötődésének

főbb szegmenseit felderíteni és elemezni – meglepő eredmények születtek. Nehezíti a feladat megoldását az is, hogy nyugati értelemben vett polgári demokratikus hagyománya a hatalmas országnak csak alig egy évtizedig létezett (1907–17), és az ún. Június Monarchia is csak egy felemás megoldása volt egy valódi parlamenti modellnek.

A Történelmi Társaság első lépésként egy listát bocsátott ki az orosz történelem vitás kérdéseiről, majd nyilván nem kis munkával elkészítette a mintegy 40 oldalnyi oktatási standardot.

Elemezve az anyagot mindenekelőtt szembetűnik, hogy egységes rendszerben kívánja láttatni az orosz történelmet, nem egymást váltó, gyakran egymást tagadó korszakok sorozataként, hanem olyan folyamatként, amelynek megvan a maga belső kohéziója. Ebből a megközelítésből következik, hogy a szovjet korszak sem „testidegen”, hanem szerves része a történelmi fejlődésnek, „evolúciós” folyamatként fogják fel, és amelyet ugyanolyan rendezőelvek szerint tárgyalnak, mint a korábbi periódusokat, sőt a nagy honvédő háborúban aratott győzelem, és a „békeidők”, a 60-as 70-es évek teljesítménye kiemelt szerepet kap a tervezetben, egyfajta birodalmi fénykornak tekintik.

A szerkesztőknek meg kellett találniuk azt a „történelmi kovászt”, amely a hatalmas állam történetét összeköti, és amelyre mint rendezőelvre tekinthetnek az egyes korszakok feldolgozása során. Ilyen szempont-

ként találták meg a „nagy múlt, nagy nép” megközelítésmódot, amely rámutat, hogy a jelenlegi Oroszországnak messzire visszanyúló történeti hagyományai vannak, s története során jelentős, elsősorban területfoglaló, birodalomépítő tevékenységet tudott felmutatni. A birodalomépítést nem negatívumnak tekintik, mint a „szemérmes” szovjet történetírás tette (vagy éppen agyonhallgatta), hanem pozitív történelmi folyamatnak, amely bár buktatókkal és kudarcokkal ugyan, de az állam lényegéhez tartozik. Ebből is fakadóan a másik stabil értéknek az erős központi hatalmat tekintik, bár bizonyára lesznek, akik ennek kapcsán napi politikai áthallásról beszélnek majd.

Az orosz történelemnek az integritást és egységes kereteket adó gondolat mellé meg kellett találnia azokat az értékeket is, amelyek szintén minden korszakban a nemzeti hagyományok büszkén vállalható részét képezik, s ily módon mintegy koherenciát biztosítanak a történeti folyamatnak. Ilyen hagyománynak mutatkozik a patriotizmus, a hazafiság, amely nem valamiféle birodalmi nacionalizmus, hanem vállalható állampolgári érték, amely arra is felhívja a figyelmet, hogy más nemzetekkel, a birodalom nemzetiségeivel toleránsnak kell lenni. Úgyszintén idesorolják a katonai sikereket, amelyekkel bemutatható, hogy az állam története során úrrá tudott lenni a nehézségein, s így alkalmas arra, hogy a hazafias nevelés részévé váljon. Nyomatékos elemként hangsúlyozzák a pravoszláv vallás szerepét,

hiszen az – a szovjet korszak kivételével – szellemileg, de életmód, kultúra és viselkedésminták tekintetében is átítatta az egész orosz társadalmat.

Mindemellett a koncepció feldolgozásmódja, metódikai szemlélete is újszerűnek tűnik, sokkalta inkább tükrözi a modern történetírás fősodrát. Az egyes témák megközelítésmódja vállaltan kultúrantropológiai megközelítésű, az eddigi politikatörténeti aspektus helyett. A története során különböző területeket magába foglaló és gyakran különböző elnevezésű ország históriáját mint régiók történetének összességét fogja fel. A Standardot egyfajta navigátornak, iránytűnek tekinti a történeti folyamatokban történő eligazodáshoz, amely szemléletével és értékrendjével kell, hogy elősegítse az orosz diákok egységes, viszonylag koherens történelemszemléletének kialakulását.

Fentiekből következik, hogy az egyes történeti korszakok szakaszolása is más, mint a korábban megszokott. Az elemző számára saját történeti korszakának, a 19. századnak a komplex egységben láttatása a szembetűnő, úgy tűnik, hogy az orosz történészek átvették a „hosszú 19. század” elméletet, és I. Pál meggyilkolásától egészen az első világháborúból történő kiválásig egységes folyamatnak láttatják az anyagot.

Részletesebben megnézve ezt a korszakot, I. Sándor uralkodását mint a prioritások metamorfózisát fogják fel, a reformokra és Napóleon legyőzésére helyezik a

hangsúlyt, a dekabristákat természetesen megemlítik, de a regresszív fordulatra csak egy félmondatos utalás van (liberális és konzervatív tendenciák), és Arakcsejev neve is csak a névlistában bukkan fel, míg Sziperszkijé kiemelt helyen szerepel.

I. Miklós uralkodását mint az „állami konzervativizmus” időszakát fogják fel, de utalnak az ő időszakában megjelenő pozitív tendenciákra is, így a reformelképzelések kezdeteire, a nagy szellemi irányzatok szétválasztására, egy hivatásos államapparátus formálódására.

II. Sándor uralkodása súlypontozásánál is megfigyelhetünk új hangsúlyokat: a „liberális” tendenciák és normák mellett hangsúlyozzák, hogy az államhatalom ebben a korban is erős maradt. III. Sándor korában idézőjelben említik az „ellenreformokat”, de nem a reformfolyamat megtörésére, hanem a „konzervatív stabilizációra” és az állam területi határainak kiterjesztésére helyezik a hangsúlyt. Az „iránytűben” a későbbiekben megjelenik egy új kategória, a „szocium”. Ennek keretében tárgyalják nem kis terjedelemben a vidéki életet, amely a birodalom alapja, az urbanizáció folyamatát, a társadalmi öntudatra ébredés mechanizmusát, a politikai gondolkodás főbb tendenciáit és iskoláit. Az egész koncepciót meghatározó alapmomentumnak megfelelően itt is külön vázlatpontot kap az etnokulturális megközelítésmód, itt esik szó a birodalom népeiről, valamint a nemzetiségi és regionális politikáról. Az orosz kultúrát hangsúlyosan két részletesen kibontott vázlat-

pontban tárgyalják, elsőben a század első felének, majd a második felének meghatározó momentumait tekintik át.

Külön elemzést kap a századforduló válsága, amelyet nagyjából a jelenlegi megközelítésmódhoz hasonlóan az ipari fejlődésből, a hazai és külföldi tőke szerepéből vezetnek le, de hangsúlyosan utalnak a város és falu ellentmondásaira is, a fejlődés megoldatlan kérdéseire.

Az első orosz forradalomnál a többpártrendszer és a parlamentarizmus megjelenését tartják kiemelésre érdemesnek. A hangsúly az október 17-i manifesztumon és az április 23-i törvényeken, valamint a dumákon van, a rendszert megmentő monarchista mozgalmat, akárcsak a pogromokat, nem említik.

Feltétlenül meg kell említeni a szemlélet- és megközelítésmódjában egységességére törekvő feldolgozáson és súlypontoszáson túl, hogy az anyag metodikai-módszertani értelemben is szolgál újdonságokkal. Itt szintén átveszik a magyar tankönyvírásból is jól ismert „kislexikon” módszert, amelynek lényege, hogy egy vázlatban kiemelem az anyag főbb összefüggéseit, súlypontjait, majd egy részletes felsorolásban konkrétan közlöm, hogy melyek azok a faktumok, amelyeknek ismerete elengedhetetlen a korszak és annak folyamatainak a megértéséhez. Tehát közöl egy fogalmi összeállítást az egyes anyagrészek végén, majd egy

névtárat, a végén pedig mind a 7 nagyobb egységnél található egy kronológia.

Természetesen a konkrét kidolgozás és a felsorolt faktumok pontos megfogalmazása, illetve kibontása majd a tankönyvírók feladata lesz az „iránytű” alapján. Nem sorolnak fel külön forrásokat, de egy-egy dokumentumra több ízben történik konkrét utalás, ami ezt jelzi, hogy a hagyományos történettanítás keretében próbálják majd az egységességre törekvő szemléleti elveket érvényesíteni, az úgynevezett „forrásalapú történelemtanításra” nem mutatkozik törekvés. (Csak zárójelben jegyzi meg az elemző, hogy véleménye szerint ez a fajta Magyarországon ma divatos történelemtanítás a tanulók életkori sajátosságaival való diszkrepancia és számos más ok miatt egyébként is hosszabb távon kudarcra van ítélve).

Hogy be fogja-e szerepét tölteni a „navigátor”, azt majd természetesen az idő dönti el, egyelőre az elemzések, a szakmai viták korát éljük, de az mindenképpen fontos, hogy az orosz történetírás, s ennek nyomán majd nyilván az orosz tankönyvírás is elindult és elindul egy új, egységes, rendszerszemléletű megközelítés mód felé, amelynek hosszabb távon szerepe lehet a nemzettudat formálásában, egy múlthoz való egészségesebb, természetesebb viszonyulásban, a mai világ értékrendjével jobban összhangban álló szemléletmód kialakításában.

KURUNCZI JENŐ

Megjegyzések a „Standard”-hoz

A bevezető részhez: az orosz történészeknek most reális lehetőségük van, és ez a helyes, hogy az orosz történiát a világtörténeti folyamatokkal összefüggésben interpretálják. Megalapozottnak vélem azt is, hogy hazájuk történetével kapcsolatban hangsúlyozzák a leglényegesebb sajátosságokat. Jogos, hogy a politikatörténeten kívül erősíteni kell a többi részterület vizsgálatát és oktatásbeli szerepét. Fontos a történiának a hazafias nevelésben betöltött funkciója. Az orosz patriotizmust egyaránt erősíthetik a nagy történeti személyiségek tettei csakúgy, mint a néptömegek cselekedetei. Ugyanakkor szükségesek a viták is a történelembeli tragédiák okainak további tisztázására az eltérő álláspontok ütköztetésével mind a szaktudományokban, mind a szélesebb közvéleményben. Az új körülmények között az Oroszországi Föderációban a történészszakmában és az iskolai oktatásban egyaránt fontos a történiá révén nevelő célzattal is a nemzeti identitás erősítése. Az előbbieik érdekében fokozni kell a hagyományos és az internetes adathordozók alkalmazásának hatékonyságát a szaktudományban és az iskolákban. A harmadik feje-

zethez: úgy gondolom, hogy I. Péter reformjainak modernizációs jellege és eredményessége továbbra is vitatott. Kérdés az is, hogy hosszabb távon biztosították-e az államrend és a társadalom stabilitását. A negyedik fejezethez: a jobbágyfelszabadítással és a Nagy Reformokkal valóban alapvető változások következtek be, hangsúlyozni kell azonban az orosz feltételekben gyökerező sajátosságait is. Úgy vélem, hogy II. Sándor idején társadalmi, jogi, közigazgatási, oktatási és egyéb területeken valóban modernizáció ment végbe. A 20. század elején Oroszország megtette az első lépéseket a polgári parlamentarizmus, a jogállam és a többpártrendszer felé. Ez a folyamat azonban különböző tényezők miatt nem teljesedett ki és nem fejeződött be.

KRAUSZ TAMÁS

Megjegyzések a „Standard” periodizációs megfontolásaihoz

A „Standard” igen tanulságos anyag az orosz-szovjet történelemmel foglalkozók számára. Az 1991-et követő fejlődési szakasz szinte minden fontos történeti és történetiszemléleti problémája felszínre került. Ami a tankönyvekre vonatkozóan feltétlenül pozitív, hogy szakít az anyag az egyoldalú politikatörténettel, és elméleti-módszertani megfontolásokkal áll elő a történelmi folyamatról. A szovjet korszakra vonatkozóan azonban néhány fontos személyiség szerepének megvilágítása hiányzik. Feltűnő mindenekelőtt a szovjet állam alapítójának, V. I. Lenin történelmi jelentőségének nem kellő értékelése. Ezzel is összefügg a szocializmus (ezzel együtt az „elmaradottság”, a nemzeti kérdés) elméletlettörténeti problémáinak háttérbe szorulása. Homályban marad például a *fehérek* és általában a forradalommal szemben álló politikai erők rasszizmusa és diktatórikus háttere. Szintén példaként említem a késői időkből, hogy a peresztrojka eredeti elméleti tartalmának andropovi forrásait vagy annak hruscsovi előzményeit is erőteljesebben kiemelhetnék volna a „Standard” szer-

Megjegyzések a „Standard” periodizációs megfontolásaihoz 85

zői. Erőteljesebben hangsúlyozni lehetett volna a nagy történelmi fordulatok, változások során az *ok-okozati összefüggéseket* az egész 20. századi korszakra vonatkozóan.

Már az 1920-as évektől kezdve egészen napjainkig a szovjet-orosz történelem szakaszolása, periodizálása mindig számos vitapontot foglalt magában mind a historiográfiában, mind a politikában, legyen szó az orosz vagy az egyetemes történetírásról. Érthető ez, hiszen bizonyos problémakörök, folyamatok, események kiemelése, súlyozása, mások elhallgatása vagy negligálása gyakorlati és elméleti jelentőséggel bír. Így nyílt polémiaira lenne szükség a politikai ihletettséggű hamis elméletekkel. Ily módon nem véletlen ma annak a „hidegháborús elméletnek” a népszerűsége, amelyet „totalitarizmuselméletnek” szokás nevezni. A kommunizmus (szocializmus, sztálinizmus stb.) – fasizmus, Hitler és Sztálin azonosítására kifutó közismert teoréma éppen a periodizáció kérdésében bontja le a tudományos kutatás, az elméleti gondolkodás, valamint a politikai küzdelmek közötti határokat, amennyiben értelmetlenné teszi a szakaszolást, hiszen a szovjet történelem egész 70 esztendejét egyetlen gránitból kifaragott visszataszító „szobornak” tekinti. Ez a gondolatkör a történetírás számára Prokrusztész-ágyának bizonyult. Mindennek ellenére mind Oroszországban, mind Kelet-Európa más országaiban dívik ez a magyarázó elmélet, amely sokfelé az új rendszerek legitimációs ideológiájának szerves részévé vált. Oroszországban e

teória „népszerűsége” a legképtelenebb dolog. A problémát jól érzékeltethetjük a nagy honvédő háború példáján. Ha a két rendszer, ha Hitler és Sztálin „lényegében azonos”, akkor relativizálódik a háborúban a jó és rossz oldal, végső soron relativizálódik a hóhér és áldozat közötti különbség. Ez az „elmélet” módszertani értelemben úgyszólván annak a sztálini eredetű gondolatnak a visszájára fordított verziója, amely a Szovjetunió történetét a szocializmus egyenes vonalú megvalósulásaként írta le. A „Standard” ennek az „elméletnek” határozottan ellenáll.

A történész nem lehet naiv. Az államnacionalista-goszudarsztvennyik, a liberális, a marxista és más nézőpontok szakmai és elméleti megalapozása koncentrált formában tükröződik a történeti periodizációban. Ha szintézis nem is, de lehetséges a történetírás eddig felhalmozódott konszenzusos eredményeinek elfogadása. Így napjainkban a periodizációra vonatkozó bármely tudományos igényű elgondolás már magában kell foglalja a gazdaság- és társadalomtörténet, valamint a politikátörténet szempontjait együttesen. Ám a kiindulópontok között is talán annak belátása, felismerése a legfontosabb, hogy a Szovjetunió történetében minden fontos esemény, fordulat elválaszthatatlan az egyetemes történet jelentős folyamataitól. Ez alkotja tehát az általam javasolt szakaszolási elképzeléseknek a premisszáit. Az alapvető fejlődési változások, ugrások mindig akkor bukkannak fel, amikor politikai, gazdasági, szociális, mentális mozzanatok együttesen egy alter-

Megjegyzések a „Standard” periodizációs megfontolásaihoz 87

---

natív történelmi szituációt hívtak életre a szovjethatalom vezető csoportjai és a lakosság különböző rétegei és osztályai előtt.

Az alapvető mondandóm az, hogy a szovjet történelem nem szuszakolható bele 2 vagy 3 fejlődési szakaszba, ahogyan azt a vizsgált koncepció vázolja, hanem világosan 6 szakasz (1917–21, 1921–29, 1933–53, 1956–68, 1973–85, 1985–91) különíthető el, amelyeken belül „alszakaszok” vagy átmenetek, töréspontok (1929–33, 1953–56, 1968–73) is megkülönböztethetők, ami a szakaszhatárokról való vitát is mederben tartja. Természetesen, ezek a szakaszhatárok sohasem abszolútak. Szemléletileg ezért igen fontos, még ha e rövid, vázlatos „tézisekben” nem is körvonalazódhat, jó, hogy az egyes fejlődési szakaszok között meglévő kontinuitás és diszkontinuitás bonyolult összefüggéseit mindig számításba vegyük.

I.

A szovjet fejlődés első, forradalmi szakasza és maga az 1917-es forradalom a belső történelmi folyamatokból, a külföldi tőkére épülő, állami irányítással folyó oroszországi kapitalizáció és az önkényuralom ismert rendszerének számtalan szociális és politikai ellentmondásából, a társadalmi formák és ellentétek felhalmozódásából, illetve ezek ellentmondásainak kiéleződéséből eredt. Az első robbanási pont 1905, ám a másik, az

1917-es már sikeresnek bizonyult: a belső forradalmi potenciál megléte mellett közvetlenül világtörténelmi-
leg is meghatározott volt, amennyiben a forradalom
jelentős részben az I. világháború terméke. A belső és
külső „összeomlás” egymást erősítette. Így 1917 va-
lóban a kiindulópont: a szovjet állam születésének és a
polgárháborús győzelem révén az új állam megszilár-
dulásának időszaka, kétségtelenül korszakhatár, amely
a NEP bevezetéséig tartott. A forradalom szociális és
kulturális értelemben vett „rétegzettsége” („polgári”,
„katonai”, „paraszi”, „proletár”) meghatározta, hogy
a régi rendszerrel szemben a politikai osztályharcot a
legvégső konklúzióig vívják. E szakasz lényege a ha-
talmi és tulajdonviszonyok, mindenekelőtt a földbir-
tokviszonyok radikális átalakulása, a közösségi tulaj-
don- és elosztási formák megjelenése, a forradalmi kul-
túra kibontakozása és az új intézményrendszer egy új,
addig ismeretlen társadalmi rendszer megvalósítása
felé nyitott kaput. Az I. világháború tapasztalatainak
nyomán egyre tisztábban látszott a világrendszer cent-
ruma és annak félperifériáján is, hogy az állam a koráb-
bi fejlődéshez képest gazdasági és politikai értelemben
egyaránt kolosszális szerephez jutott. Az állam olyan
feladatokat vállalt magára, amelyek megvalósítása erő-
szak nélkül nem voltak megvalósíthatók. Nagy kérdés
volt azonban az erőszak minősége, jellege és társadal-
mi meghatározottsága. A forradalomban kifejeződő
társadalmi öntevékenység és az újfajta szovjet hatalmi
koncentráció az államosítást és a szocializálást mint

Megjegyzések a „Standard” periodizációs megfontolásaihoz 89

---

kétféle fejlődésmódot megkülönböztette. Ez a megkülönböztetés a lenini bolsevik elméletben és praxisban a 20-as években fennmaradt. A kultúra sokfélesége, a társadalmi önszerveződés forradalmi elemeinek bizonyos megőrződése azonban nem tarthatott sokáig. A forradalmi szakaszban polgárháború útján a forradalom eliminálta fegyveres ellenségeit. Mire e szakasz történelmileg lezárult, kiderült: az orosz forradalom magára maradt, izolálódott.

II.

Szovjet-Oroszország izolálódásának, a közösségi társadalomra való érettség hiányának volt a kifejeződése az új gazdaságpolitika, amely részlegesen visszaállította a kapitalizmust, a piacgazdaságot. Európában mindenütt ekkortájt folyik a békés termelésre való átállás, amely Szovjet-Oroszországban is napirendre került, miután az európai forradalmi hullám és a hozzákapcsolódó remények lényegében elültek. E fejlődési szakasz alapvető sajátossága, hogy a 25 millió parasztgazdaság bázisán egy többszektorú (mnogoukladnoszty) vegyes gazdaság (állami, szövetkezeti, magán) kezdett körvonalazódni. A versengő kulturális irányzatok a párt-diktatúra ellenére fennmaradtak, még nem dőlt el, milyen formában szilárdul meg, megszilárdul-e egyáltalán a szovjethatalom a forradalmi legitimitáció vonzásában. A szovjet rendszer széles szociális bázisa azonban a

NEP feltételei között töredezni kezdett, új gazdasági és szociális ellentétek bontakoztak ki, amelyek egy korszak végét jelezték. Befejeződik a Lenin-korszak átmenete a Sztálin-korszakba. A nemzetközi izolálódás, a NEP által életre hívott gazdasági és szociális ellentétek a különböző társadalmi csoportok között egyfajta hatalomkoncentrációt, „rendszerátalakítást” idézett elő a 20-as évek második felében, amelyet az 1927-es esztendő jelez, amikor a párton belüli ellenzék a „sztálini többség” eliminálta.

III.

A gazdasági világválság, a Sztálin vezette szovjet hatalmi koncentráció, a „kapitalista környezet”, az ostromlott erőd szindróma, az európai munkamegosztáshoz való alkalmazkodás és a „saját erőre” épülő állami tőkefelhalmozás („eredeti szocialista felhalmozás”) mind együtt vezetett az erőszakos kollektivizáláshoz és az erőltetett iparosításhoz, ami egy új korszak kezdetét jelezte, amelyet szokás sztálini korszaknak is nevezni. A totális államosítás és a személyi diktatúra kiterjedése útján az állami tervgazdaságra épülő „államszocializmus” – korábban senki által meg nem tervezett – rendszere jött létre. A sztálini államszocializmus alapszerkezetét az ismert módon meghatározta az az alapjában egalitárius tendenciákat erősítő tény, hogy az állami tulajdon nem adható és vehető. A rendszer forradalmi,

Megjegyzések a „Standard” periodizációs megfontolásaihoz 91

---

antibürokratikus legitimációs ideológiája és a valóságos fejlemények, lehetőségek között mindvégig súlyos feszültségek voltak, melyek tükröződtek a bürokrácia hatalmi küzdelmeiben és társadalmi bázisában. A náci Németország felemelkedése után a belső szovjet hatalmi harcok a „nagy terrorban” összegződtek. Ám mindennek ellenére (vagy ezért is?) a sztálini Szovjetunió – példátlan gyorsasággal felemelkedő nagyhatalomként – győztesként került ki a világháborúból. A két korszakhatár (1927) 1929–33 és 1953–56. Míg az első világos határpont, a második vitathatóbb, hiszen a „Standard”-ban javasolt 1945 nem egyszerűen a győzelem éve, hanem a bipoláris világrend születése, amelyben a Szovjetunió világhatalomként vált az USA hatalmi ellensúlyává, a gyarmati felszabadító mozgalmak támaszává. Ugyanakkor a szovjet rendszer átalakulása ezen előfeltételeken évekkel később következett be.

IV.

Sztálin halála, illetve a XX. kongresszus jelezte korszakhatár azért is fontos, mert közvetlenül utal arra a problémára, hogy az államszocializmus története nagy változások és átalakulások, igen különféle fejlődési szakaszok kora. A hatalmi-gazdasági átalakulás, a személyi diktatúrától a párthatalom visszaállításáig, a jóléti rendszerek kiterjesztéséig tartó az államszocializmus késői korszakát foglalta magában, amely csak a hideg-

háborútól az enyhülésig vezető fejlődés periódusában vált lehetővé. Ha 1945 a korszakhatár, mint a „Standard”-ban, akkor felértékelődik a háborús győzelem világtörténeti jelentősége, a nagyhatalmi aspektus, de a társadalmi-politikai átrendeződés és a sztálinista rendszer lebontása háttérbe szorul, a rendszerátalakulás, a társadalomtörténeti átrendeződés mint alapvető szempont leértékelődik. A szovjet kultúra új szárnyalása, a látványos fejlődés (Gagarin) a „Hruscsov-korszakhoz” kötődik. A hruscsovi reformok bukásának éve vitatható. Politikatörténetileg talán 1964, Hruscsov leváltása lehet adekvát, valójában azonban inkább 1968 a szakaszhatár. 1968–73 a vitathatatlan fordulat a világrendszer és a világgazdaság történetében, de a Szovjetunióban is. Ráadásul a Koszigin nevéhez köthető gazdasági reformok bukása is ehhez az évhez, a csehszlovákiai bevonuláshoz kapcsolódik. Az ún. 60-as évek reformkorszaka a szovjet kultúra nagy alakjainak színre lépéséhez vezetett (pl. Jevtusenko, Rozsgyesztvenszkij), a költészet, általában az irodalom, a szovjet színház és film megújulása, a szovjet kulturális fellendülés erősen hatott a mindennapi élet átalakulására.

V.

1968 „világforradalma” (megterhelve a csehszlovákiai bevonulással) és az olajválság igen különmemű, egymással szembeálló folyamatokat indukáltak szerte a vi-

---

Megjegyzések a „Standard” periodizációs megfontolásaihoz 93

---

lagon, ám a Szovjetunió, részben az olajárak emelkedése miatt is, még csak komolyan elemezni sem kezdte ezeket az egyetemes történeti változásokat. Ekkorra válik egyértelművé, hogy a szovjet vezetőség és az SZKP nem képes hatékony és perspektivikus választ adni sem a belső fejlődés (amit mutat, hogy a desztalinizálás gazdasági, politikai és szociális tartalma megkérdőjeleződött), sem a külső fejlődés (neoliberalizmus, a globalizáció felgyorsulása, informatikai-technológiai forradalom) alapvető kihívásaira, a „Nyugathoz való korábbi felzárkózás” után a „centrum” és a Szovjetunió között ismét szélesedni kezdett a technikai-technológiai, katonai és gazdasági szakadék. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján kibontakozott szocialista perspektíva vereséget szenvedett. A XXII. kongresszuson, 1961-ben meghirdetett pártprogram a közösségi öngazgatásról („szamoupravlencseszkoje obscsesztvo”) a maga antibürokratikus és piacellenes perspektívájával – amelyet Polányi Károly is üdvözölt – belefutott a rínocsnyiki és goszudarszvennyiki (terv vagy piac) vitájába. A bürokratikus restauráció erőinek felülkerekedése egyfajta jelzése volt annak, hogy a rendszer a „megreformálhatatlanság” irányába fordult. A Szovjetunió a 70-es években az államszocializmus „tökéletesítésének” koncepciójával a jóléti állam egy később finanszírozhatatlan formájához és egy finanszírozhatatlan külpolitikai és katonai stratégiára tért át. A brezsnyevi idők szamizdat ellenzéki mozgalmi megjelenése differenciált megítélést igényel, hiszen napjaink Szol-

zsenyicin-kultuszával szemben Salamov mélyebb és „oroszabb” munkássága sokkal nagyobb figyelmet érdemelne progressívebb szellemi hatása miatt is.

VI.

A „Standard” a nemzetközi erőviszonyok alakulása során nem húzza alá elegendő erővel, hogy a nemzetközi erőviszonyok a Szovjetunió hátrányára jelentősen megváltoztak. A gorbacsovi glasznoszty és peresztrojka – még „andropovi előkészítéssel” – 1985–86-ban a „demokratikus szocializmus” meghirdetésével – csökkenő olajárakkal (!) – megnyitotta a Szovjetunió történetének utolsó szakaszát, amelyben az irányítási és strukturális válság a termelés és fogyasztás korábban nem tapasztalt visszaesésével járt. A gorbacsovi–jelcini „nemzet-többpártrendszer-piacgazdaság” egy végig nem gondolt reformfolyamatként valósult meg az állami, párt- és menedzserbürokrácia felső rétegeinek új uralmát hozva létre az egyes köztársaságokban. Az állami tulajdon privatizálása (magánkisajátítása) egy a bürokratikus privilégiumok osztályszerű meggyökereződését szolgálta. A Szovjetunió felbomlása a kapitalizmus második kiadásának liberális (Jelcin) és államnacionalista /gyerzsavnij/ (Putyin) politikai formaváltozatait hagyta az utókorra, amely egy vagy más formában az utódállamokban is megvalósult. A „piacszocializmus” és a „szocialista demokrácia” kísérlete vereséget

Megjegyzések a „Standard” periodizációs megfontolásaihoz 95

---

szenvedett, a Szovjetunió utódállamaiban a világrendszer félperifériájának „megfelelően” formálódott meg a kapitalizmus második kiadása a maga sajátos gazdasági és társadalmi szerkezetével, hatalmi-szellemi viszonyaival. A „Standard” végül is nem tesz utalást arra, hogy a rendszerváltás a világpiacba visszailleszkedő kapitalizmus oligarchikus formájához vezetett, annak minden ellentmondásával együtt.

Megjegyzéseink és „ajánlásaink” nem vonják kétségbe a „Standard” érdemeit, mindenekelőtt azt, hogy nem tesz komoly engedményeket az orosz nacionalizmus „divatos” teóriáinak.

POSZT-SZOVJET FÜZETEK

- I. A peresztrojka vége? (1991)
- II. Andrej Petrov: Privatizálás a Szovjetunióban (1991)
- III. A Szovjetunió vége? (Szakértői gyorsjelentés) (1991)
- IV. V. Ny. Zemszkov: GULAG tényekben, adatokban (1991)
- V. Népiirtás a Szovjetunióban (Gulag, kuláktalanítás, náci genocídium az adatok tükrében) (1992)
- VI. A jecini gazdaságpolitika alternatívái (Szakértői jelentés) (1992)
- VII. Varga Lajos: Ukrajna. Történeti áttekintés (1993)
- VIII. 1917. Orosz forradalom – szovjet történelem (1993)
- IX. A rendszerváltás a Szovjetunióban a tények tükrében (1989–1991) (1993)
- X. Ronald Suny: Grúzok, örmények, azerbajdzsánok (Az etnikai konfliktusok története a Kaukázuson túli köztársaságokban) (1993)
- XI. Jelcin és a jecinizmus (Szakértői jelentés) (1993)
- XII. Szemusin Dmitrij: Belorusszia rövid története (1996)
- XIII. Katona Magda: A közép-ázsiai etnikai konfliktusok történetéhez (1997)
- XIV. Konyec Jelcinscsini (1999)
- XV. Dokumentumok történeti ruszisztikánk tárgyköréből (2000)
- XVI. Irina Glebova: Hogyan boldogult Oroszország a demokráciával? (2008)
- XVII. Sz. Bíró Zoltán: Oroszország visszatérése (2008)
- XVIII. Sz. Bíró Zoltán: Oroszország: válságos évek (2012)
- XIX. Образы России с XVII по XXI вв. (2013)
- XX. A magyar megszállás – vajúdó nemzeti önismeret. Válasz a kritikákra (2013)

RUSZISZTIKAI KÖNYVEK

- I. Zsidók Oroszországban 1900–1929
(*Szerk.: Krausz Tamás– Szilágyi Ákos, 1995*)
- II. Тамаш Краус: Советский термидор (1997)
- III. 1917 és ami utána következett. Előadások
és tanulmányok az orosz forradalom történetéből
(*Szerk.: Krausz Tamás, 1998*)
- IV. Русская литература между Востоком и западом.
Сборник Статей (*Ред.: Лена Силард, 1999*)
- V. Место России в Европе / The Place of Russia in Europe
(conference volume) (*Ed.: Szvák Gyula, 1999*)
- VI. Bebesi György: A Feketeszázak. Az orosz szélsőjobb
kialakulása a századelőn (1999)
- VII. Andrej Szaharov: Az orosz történelem új terminológiája
(2000)
- VIII. Szvák Gyula: IV. Iván és I. Péter utóélete (2001)
- IX. Место России в Евразии / The Place of Russia in
Eurasia (conference volume) (*Ed.: Szvák Gyula, 2001*)
- X. Radnóti Klára: Európa Moszkóvia-képe a XV–XVI.
században (2002)
- XI. Czéh Zoltán: A GULAG mint gazdasági jelenség (2003)
- XII. Peresztrojka és tulajdonáthelyezés. Tanulmányok
és dokumentumok a rendszerváltás történetéből
a Szovjetunióban (1985–1991)
(*Szerk.: Krausz Tamás – Sz. Bíró Zoltán, 2003*)
- XIII. Московия: специфика развития / Muscovy: The
Peculiarities of its Development (conference volume)
(*Ed.: Szvák Gyula, 2003*)
- XIV. Szili Sándor: Szibéria birtokbavételének koncepciói
az orosz és a szovjet történetírásban (2005)

- XV. Halász Iván: A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai. Fehérgárdista rezsimek az oroszországi polgárháborúban 1917–1920 (2005)
- XVI. Новые направления и результаты в русистике / New Directions and Results in Russistics (conference volume) (Ed.: Szvák Gyula, 2005)
- XVII. Holokauszt: történelem és emlékezet / Холокост: история и память (сборник конференции) (Ed.: Krausz Tamás, 2006)
- XXVIII. Regionális iskolák a orosz történelmi irodalom / Regional Schools of Russian Historiography (conference volume) (Ed.: Szvák Gyula, 2007)
- XIX. С. Филиппов: Религиозная борьба и кризис традиционализма в России XVII века (2007)
- XX. Varga Ilona: A központositástól az abszolutizmusig. Válogatott tanulmányok az orosz állam fejlődéséről (2009)
- XXI. V. O. Kljucsevszkij: Az orosz történelem terminológiája (2009)
- XXII. Государство и нация в России и Центрально-восточной Европе / State and Nation in Russia and Central-East-Europe (conference volume) (Ed.: Szvák Gyula, 2009)
- XXIII. Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében (2009)
- XXIV. Gyimesi Zsuzsanna: Andrej Platonov prózája és Pavel Filonov festészete (2010)
- XXV. Alekszandr Djukov: Holokauszt, kollaboráció, megtorlás a Szovjetunió ukrán és balti területein (2011)
- XXVI. Gyóni Gábor: A történelmi Oroszország népei. Adattár (2011)

- XXVII. Роль государства в историческом развитии России / The Role of the State in the Historical Development of Russia (conference volume)
(*Ed.: Szvák Gyula, 2011*)
- XXVIII. Bótor Tímea: A tatár függéstől az önálló uralkodóig. A Moszkvai Fejedelemség története a nagyfejedelmi végrendeletek (1336–1462) tükrében (2011)
- XXIX. Forgács Iván: Filmtörténetek olvadása. Az 1950-es évek második felének szovjet-orosz filmművészete (2011)
- XXX. Русистика Руслана Скрынникова (*Ред. Д. Свак, И. Тюменцев, 2011*)
- XXXI. Kriza Ágnes: A középkori orosz képviselő irodalom (2011)
- XXXII. Háború és nemzeti önismeret: 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót
(*Szerk. Bartha Eszter–Krausz Tamás, 2011*)
- XXXIII. Krausz Tamás: Vítás kérdések a Szovjetunió és Kelet-Európa XX. századi történetében. Előadások, esszék és tanulmányok (2011)
- XXXIV. Bálint József: A Szovjetunió gazdasági kifosztása dokumentumokban elbeszélve (1941–1944) (2011)
- XXXV. Двенадцать имен России (*Ред. Дюла Свак, 2012*)
- XXXVI. Историк и мир – мир историка в России и Центрально-Восточной Европе/
Historians and the World – the World of Historians in Russia and Central and Eastern Europe
(*Гл. ред. Дюла Свак, 2012*)
- XXXVII. Szvák Gyula: Klió, a csalfa széptevő – Kvász Iván: Klió, a tanító (2012)

ISBN 978-963-7730-94-8

ISSN 1215 2560

Felelős kiadó: a Magyar Ruszisztikai Egyesület elnöke
és az ELTE Ruszisztikai Kutatási és Módszertani Központ vezetője

Szerkesztő: Jávor Éva

Tördelés: Typo D'Apo Bt.

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató